

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
И
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

СРПСКИ
ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ
ЗБОРНИК
ХЛІ

РАСПРАВЕ И ГРАЂА

Уређивачки одбор
*Др Павле Ивић, др Асим Пецо, др Митар Пешикан
др Слободан Реметић, др Драго Ђугић*

Главни уредник
ПАВЛЕ ИВИЋ

БЕОГРАД
1995

СОФИЈА РАКИЋ-МИЛОЈКОВИЋ

СИНТАКСИЧКИ УПИТНИК ЗА ГОВОРЕ КОСОВСКО-РЕСАВСКЕ И
ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКЕ ДИЈАЛЕКАТСКЕ ЗОНЕ

САДРЖАЈ

	Страна
УВОД	525
СИНТАКСА ВРСТА РЕЧИ	526
СИНТАКСА ПАДЕЖА	531
СИНТАКСА ГЛАГОЛА	553
СИНТАКСА РЕЧЕНИЦЕ	562
РЕД РЕЧИ	565
КОНГРУЕНЦИЈА	566
МОДАЛНОСТ И МОДАЛНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ	566
ОСТВАРИВАЊЕ КОМПАРАЦИЈЕ НА СИНТАКСИЧКОМ ПЛАНУ	567
СИНТАКСИЧКО НЕГИРАЊЕ КАО СРЕДСТВО ЗА ИЗРАЖАВАЊЕ КОМУНИКАТИВНЕ ЗАМИСЛИ	567
УМЕТАЊЕ РЕЧИ, ИЗРАЗА И РЕЧЕНИЦА	568
СКРАЋЕНИЦЕ	568
ЛИТЕРАТУРА	569

УВОД

Овај упитник је покушај да се што детаљније прикаже репертоар синтаксичке проблематике у косовско-ресавском и призренско-тимочком дијалекту. Њиме су назначене основне синтаксичке целине кроз које треба трагати за појединостима чијим би се бележењем дошло до озбиљних дијалектолошких резултата. Надам се да ће израда упитника на основу којег се утврђују синтаксички феномени у две наведене дијалекатске зоне бити корисна као један од ослонаца код састављања дијалекатског упитника за синтаксу српских говора.

Синтаксичка проблематика је веома компликована, најмање је обрађивана и стога недовољно проучена, а дијалекатска синтаксичка грађа је, осим тога, у опасности да заувек нестане. У нас до сада ниједан рад није у целини био посвећен дијалекатској синтакси (једини обимнији рад је Радоја Симића о употреби падежних облика у говору Левча [38]), већ је она била давана само као податак уз анализу, најчешће, морфолошких система одређених говора, те је тако читава једна област, изузетно важна за проучавање нашег језика, остajала због тога недовољно осветљена. У говорима двеју наведених дијалекатских зона примећује се јака инфилтрација балканизама, па би истраживање синтаксе ових говора изнело пред науку огроман број занимљивих појава, јер би се, између осталог, још једном могли сагледати начини на које балканизми продиру у наше говоре и како се ту развијају.

Треба указати и на то да се читав низ проблема појављује у практичном раду на терену са синтаксичким упитником. Није нимало лако добити од информатора потребан синтаксички податак директним питањем, а форсирањем неке конструкције може се одговор сугерисати и добити исконструисан лажни податак. У ствари, сваки синтаксички упитник обухвата две врсте питања: једна, на која се одговор релативно лако може добити испитивањем према упитнику и она друга, која захтевају специјални третман (дуже испитивање, слободан спонтан разговор, снимање материјала на магнетофонске траке).

Помоћу овог упитника може се добити велики број језичких чињеница, међу којима ће свакако бити и неких које ће се моћи искористити када се буду истраживали неки несинтаксички језички нивои.

Сва три синтаксичка упитника проф. Милке Ивић [17, 19, 20] послужила су ми заиста као „основа за даља попуњавања репертоара дијалекатских разлика у српскохрватској синтакси“ [20, 13]. Питања из та три упитника, посебно из *Репертоара синтаксичке проблематике у српскохрватским дијалектима*, која се могу односити и на говоре косовско-ресавске и призренско-тимочке дијалекатске зоне, нису уврштена у мој упитник из практичних разлога еко-

номисања простором, али је приликом истраживања неопходно водити рачуна и о њима. Два питања проф. М. Ивић морала су бити убачена у овај упитник (3. питање у *Заменицама* и 2а питање у *Предлозима*), јер су у најнепосреднијој вези са питањима која их окружују.

Приликом састављања овог упитника трудила сам се да узмем у обзир све информације из одговарајуће, досад објављене, стручне дијалектолошке литературе, из штампаних дијалекатских текстова, из дијалекатских речника и књижевних дела писаних у дијалекту. Најзад, све то сам у појединим случајевима употпуњавала и подацима са мојих дијалектолошких екскурзија, као и усменим информацијама људи потеклих са тих терена.

Синтаксички упитник за косовско-ресавске и призренско-тимочке говоре састоји се из 10 целина, од којих се њих 4 (*синтакса врста речи, падежа, глагола и реченице*) даље рашчлањавају на одговарајуће потцелине, а у преосталих 6 целина (*ред речи, конгруенција, модалност, компарација, синтаксичко негирање и уметање речи, израза и реченица*) садржан је одређен број одговарајућих питања.

Подаци о пореклу неких специфичних нераспрострањених дијалекатских синтаксичких облика дати су у *напоменама*. Уз то, у *напоменама* се сигнализира и појављивање таквих облика у књижевним делима писаним косовско-ресавским или призренско-тимочким дијалектом.

СИНТАКСА ВРСТА РЕЧИ

Именице

1. Употреба именица у предлошкој функцији: *крај, сред, врх*.
2. Употреба именица у прилошкој функцији:
 - а) у саставу прилога који су по пореклу предлошко-падежне синтагме (*напоље, увечер, кноћи, бешале*);
 - б) у виду очврслих и напуштених падежних облика који имају прилошку функцију (*јутром, крадом*);
 - в) употребом уз друге именице, у својству квантификатора (*гомила људи, приколица пченицу*).
3. Употреба облика једине од именица које иначе имају множину, или су им познати збирни облици за исказивање множине: *ваћам рибу, кад је почела багина*.
4. Каква је синтаксичка употреба именичког рода за изражавање емоционалности, тј. може ли у експресивном исказу глаголски облик бити средњег рода и када је морфолошки супстантив мушког или женског рода: *једи, сине мој, знам да ниси одавно ништа појело?*

Заменице

1. Енклитички облици датива личних заменица у функцији присвојних заменица: *на мужа ми брат; снаја ми што је стареа; еве ви га татко*.

2. а) Плеонастичка употреба личних заменица: *нема му га истап; ете ју Мирјана;*

б) Заменичка енклитика *га* у појачајној служби у вези са *ди је* и *кам(о)*: *камо га Јездимир; ди га је Стојан.*

3. Удвајање личних заменица: *мен ми се срце олади; нема га њега; себ си стварај живот.*

4. Да ли се може удвојити пуни облик личне заменице: *нама нам је много помого¹?*

5. Употреба неких заменичких облика без њихове семантичке вредности, углавном у приповедању или емотивним исказима: *кад ти ја погледам; ја му се у то не разумем; неће га мајци отиднете.*

6. Употреба рефлексивне заменице *себе* уз прилошке речи *кад, де, куд*, *откад*: *куд себе су отишли; откад себе је завршила; де себе стиже².*

7. а) Да ли је у употреби дативска енклитика заменице *себе* — *си*: *довозимо си дома; брашно си праимо.*

б) Употребу енклитике *си* у незаменичкој функцији: *кад си ме он сrete; врев си ти слободно.*

8. Употреба личних заменица појединачних лица уместо заменице за сва лица — *себе*: *они си за њи мисле; мене ћу да купим панталоне.*

9. Употреба заменице *свој* у значењу „својта“ и „властит, који није туђ“: *не карајте се, своји сте; ово је свој човек, од њега се не бој.*

10. *Ми двојица смо се нашли* уместо *нас двојица смо се нашли³.*

11. Придевска заменица у функцији именице, када се одредбена синтагма сведе на одредбени део: *да јаву на наши; отишла сам код њојни.*

12. Употребљава ли се лична заменица за 2. л. мн. из конвенционалних разлога за појединца?

Придеви

1. Питање односа: неодређени вид — одређени вид — придев са чланом.

2. Придеви у функцији властитих имена, када се њима именују микротопоними: *Коритарско, Светлица.*

3. Питање придевског вида у употреби придева *цео/цели*: *цел дан послује; ја сам цео дан орао.*

¹ Н. Богдановић, *Говори Бучума и Белог Потока* [4, 127].

² М. Грковић, *Неке особине говора села Лукова* [6, 130]. У трстеничком говору [25, 176] окамењена конструкција *де + себе* /са прилошким значењем „високо, далеко“/ веома је фреквентна.

³ Примере са синтагмом *они двојица /седоше они двојица/ бележи Р. Симић, Синтакса левачког говора I* [38, 34], али номинатива типа *ми пет* нема у његовом материјалу. Конструкција *ми смо били шес браћа* налази се у дијалекатским текстовима из околине Александровца и Бруса [1, 316]. У *Пословицама и поређењима у пиротском говору* [13] налазе се примери типа *колко су /они/ млого* [274] м. *колько их је млого/колько је млого њих*. Примере типа *збрали смо се једно 10 радника* (м. *сакупило нас се... л* има у *Арзанима* [16, 54], одакле су и примери: *само сте ви још неколко куће остали* [121]; *а да нисмо ми сељаци, шта би ви црварн јели* [256]. У *Петријином венцу* [2.] на 165. страни стоји *а ми смо тројица*, а на 177. страни *нисмо ми били млозина*.

Бројеви

1. Могу ли се поредити редни бројеви у прилошкој функцији (нпр. *најпрво ошишају овце*), односно, постоје ли придеви *најпрви* и *најпоследњи*?

Прилози

1. Могу ли прилози своју основну функцију, осим уз глаголе, остваривати уз:

- а) именице (*коца године ми, та е много газда*);
- б) придеве (*они нису мало лоши, но много*);
- в) прилоге (*дођи мало после*)?

2. Прилог у функцији предлога: *кућа му одонуд поток, куде Ниш*.

3. Померања у значењу прилога, односно њихова замена у неким синтаксичким ситуацијама (*где м. куда, куда м. где, нигде м. никуд* и сл.): *де ће бежу, куд ће ти да седнеш, не идем нигде*.

Предлози

1. Предлошке конструкције у прилошким функцијама: *до вечер; за појас; куде Петровден*.

2. а) Удвајање предлога: *од пре рата; за у цркву; до на крај ливаде*.

б) Који се предлози међусобно најчешће повезују?

в) Постоје ли комбинације месних предлога с аблативним и шта оне значе?

г) Који предлози показују тежњу ка срашћивању (прелазе у прилоге)?

3. Триплирање предлога: *играчка за на на зем; за до испод Горнице; до на испод бране смо некако стигли*⁴.

4. Генитив/датив уз *близу*.

5. Генитив/датив уз *ближе*.

6. Уз све аблативне глаголе Г без *од/са од*.

7. *Од* + Г/*између* + Г уз глагол *изабрати*.

8. *Код* + Г/*у* + Г уз глагол *живети*.

9. *Код* + Г/*у* + Г уз глагол *хранити се*.

10. *Од* + Г/*код* + Г уз глагол *наручивати*.

11. *Д/к* + Д уз глагол *нагињати*.

12. *А/на* + *А/за* + А уз глагол *заборавити*.

13. *О* + *А/на* + *А/за* + А уз глагол *обесити (окачити)*.

14. *За* + *А/на* + А уз глаголе *одлучити се* и *потрошити*.

15. *А/на* + А уз глагол *пљунути*.

16. *А/на* + А уз глагол *мрзети*.

⁴ Триплирање предлога бележи Н. Богдановић, *Говор Алексиначког Поморавља* [3, 244]. Први пример забележила сам у селу Јабланица код Бољевца 1990. године.

17. *A/на + А* уз глагол *спасасти*.
18. *A/на + А* уз глагол *нападати*.
19. *A/на + А* уз глагол *пазити*.
20. *A/на + А* уз глагол *причекати*.
21. *A/у + А* уз глагол *погледати*.
22. *A/за + А* уз глагол *слагати*.
23. *A/за + А* уз глагол *упитати*.
24. *A/за + А* уз глагол *молити*.
25. *И/над + И* уз глагол *владати*.
26. *И/над + И* уз глагол *управљати*.
27. *У + Л/на + Л* уз глагол *варати*.
28. *Иза/за* у месном значењу.
29. *Између/међу* у месном значењу.
30. *Изнад/над* у месном значењу.
31. *Испод/под* у месном значењу.
32. *Испред/пред* у месном значењу.
33. *Дно/надно/удно*.
34. *Врх/поврх/уврх/сврх/наврх*.
35. *Изван/ван/наизван*.
36. *Крај/накрај/покрај/украј*.
37. *Сред/насред/посред/усред*.
38. *Од + ОП* уместо *с(а) + Г* (*падал од коња*).
39. *Од + ОП* уз глаголе говорења (*врви од Марка*).

Везници и партикуле

1. Веник *да* испушта се:

а) у оним случајевима, у којима би се, у дијалектима који знају за инфинитив, он употребио као допуна:

— у будућем времену (*ћу узнем; нећу плаћам; ће ти гу врнем*);

— уз непотпуне глаголе (*оче ме стигне; не сме ме прими*);

— уз глаголе што значе „почети“ (*па се почела качи; кад ме стануше бију; узе руча*);

б) уз *немој* и *нема* (*немој те изеде; нема живиш*);

в) ако између глагола који тражи допуну и саме допуне стоји објекат (*могу га развалил*);

г) ако има набрајања, заланчаности (*има да оремо, да копамо, косимо, вршемо*);

д) у везама у којима се налази неки облик рефлексивних глагола (*они ће се побију*);

ђ) у ситуацији нагомилавања језичких средстава (*ја ћу да га склоним → ћу га сконим*).

2. Употреба *да* као ознаке објекатске реченице: *да ми знаш да је он бија у Приштини*.

3. Везник *ел* за везивање узрочних реченица: *за њег ме срце боли, ел другар човеку треба*.

4. Са значењем *или* употребљава се *ел(и)*: *ели месо, ели нешто друго донесе*.

5. Употреба дисјунктивног везника *ел(и)—ел(и)*: *ел је печен леба, ел непечен*.

6. Везник *та* за везивање намерних и последичних реченица за главне: *дојду та ни угасе огањ; збирамо се та се учимо да појемо*.

7. Са значењем *сем* употребљава се *мањ*: *мањ да се семе затре* (иначе ћемо сејати)⁵.

8. Допусни везник *иако* реализује се као *ако*: *ако је он богат, ништа му не вреди*⁶.

9. Употреба *кад* уз потенцијал у концесивном значењу: *не дам кад би црко*.

10. Употреба кондиционално-ексклузивног везника *сем ако*: *ћу га нађем, сем ако не на Мараву*⁷.

11. Употреба кондиционално-ексклузивног везника *сем да*: *ће пооремо сем да не претекне снег*.

12. *Колико* са допусним значењем „ма колико“: *колико да работам, и јопет не могу ништа да учиним*⁸.

13. *Како* за начин и поређење: *пошто съм се сас њи поздравиа како је обичај*.

14. *Па* у функцији везе допуне глагола *узети* с овим глаголом непотпуног значења: *узнемо па посадимо; узнемо па потогимо*.

15. Упитно *зар* реченици даје тон чуђења, у позитивном или негативном смислу: *зар то ти учинија!*

16. Партикула *ако* са функцијом исказивања одобравања, дозволе: *ако ће да потрошиш*.

⁵ Н. Богдановић, *Говор Алексиначког Поморавља* [3, 230]. Овај везник чула сам и у говору села Параћинског Поморавља.

⁶ Н. Богдановић, *Говор Алексиначког Поморавља* [3, 232]. Д. Златковић у *Пословицама и поређењима у пиротском говору* [13] бележи: *зуби...ко бисер, ако има сто године* [169] и *плаши се...ако је мушко* [220].

⁷ Н. Богдановић, *Говор Алексиначког Поморавља* [3, 232].

⁸ М. Павловић, *Говор Јањева* [30, 137]. У *Пословицама и поређењима у пиротском говору* [13, 119] стоји *терсија како да саишје — пирују га*, где како има допусно значење *ма како*.

СИНТАКСА ПАДЕЖА*

Однос између падежа места и падежа правца уз месне предлоге

1. Употреба акузатива у локативној функцији: *крстили га у цркву; која је ова на слику; носио свећу у џеп; био у војску.*

2. Употреба локативних облика за акузативне функције: *идем у ливади; пошо је на станице; иде у планини; он тад полазио у војске.*

3. Употреба акузатива у инструменталној функцији: *пред кућу су кола; вода је била одма под брег; лежи под кревет; седи над виноград и кука.*

4. Употреба инструменталних облика за акузативне функције: *не нагињи се над бунаром; мети јастук под главом; сандук турио пред тобом.*

5. Продирање локатива уз предлоге *на* и *у* у значења која нису чисто месна, као и у темпоралне конструкције: *кажи ми на увек; на памети ми нешто дође; дошао је баш у гладној години.*

Номинатив

1. а) Употреба Н/Г у позицији субјекта у реченичним конструкцијама са глаголом *јесам/бити*:

— са афирмативним глаголом (*Левчани су били доста / а што је јуче грдно било света*);

— са негативним глаголом (*да није држава, нас би све огљачкали / да није шале*);

— уз квантификатор (*много било коров / мало било гладне земље*).

б) Употреба Н/Г у позицији субјекта уз глагол *имати*:

— с номиналним речима које означавају садржаје што не подлежу квантификацији (*има л ту газда / ако има власти у овој држави*);

— уз именичке речи са садржајем подложним квантификацији (*има војска још / ки што има народа*);

— уз плуралски облик именске речи која има садржај подложен квантификацији (*имало Параћинци / има радника*);

— са негативним глаголом (*није имао аутобус / нема краја*);

— са одричним глаголом и уз именицу чији садржај подлеже квантификацији (*нема ни трава / није имало ни млека; нису имали судови / нема они чергара сад*);

— уз негирани глагол и именичку реч праћену заменичком речи (*за мене никака препрека није имала / ниједнога човека није имало*).

2. Забележити примере околиналних појава, врло експресивних конструкција, граматички неутрализованих исказа у којима фигурира номина-

* У говорима са аналитичком деκлинацијом кадгод се за једну синтаксичку функцију не може чути функција одговарајућег падежа, а покрива је функција ОП, уписати оно што постоји, тј. „онако како се каже“.

тив: *оно тамо муниција, пуне каре стоје; па није шио, кака машина, него на прсте; нема ту, тескоба.*

3. Употреба Н/Г у реченичним конструкцијама са глаголом *нестати*: *храна све више нестаје / чим нестане снега.*

4. Употреба Н/Г у појединачним примерима: *нигде вода / воде; ако ти треба паре / пара на зајам; месо / меса колко оћеш.*

Генитив

а) Генитив без предлога

1. Посесивни генитив / општи падеж за не-лица: *скинуо је крајем мочуге; поправља кров његове куће; једно ћоше ливаду опучила Морава.*

2. Партитивни генитив (у адвербативним и адноминалним везама) / општи падеж у конструкцији са изразима за квантификацију: *напије се од једне чаше ракије; начупај бременце траву.*

3. Партитивни генитив / ОП без квантификатора експлицитно израженог: *пио би ракије; донеси воде; купио креча; пио би ракију.*

4. Генитив без предлога уз аблативне глаголе: *плашим се тебе; клоним се свађе; чувам се назеба; одреко се сина.*

5. Генитив / ОП уз глагол (с)играти (се): *игра се пињака; игра кликера са децом; игра кликери с комшићи.*

6. Субјекатски одн. објекатски генитив / општи падеж уз глаголске именице: *од недеље почиње брање гроздја; завршили су зидање куће; кад је било правење пругу.*

7. Адноминално употребљени генитив / општи падеж у примерима који су пореклом из административно-канцеларијског и војног језика: *са управником задруге; он је био наредник батерије; радио је у фабрику стакла; имаш право жалбу; други разред основну школу.*

8. Генитив без предлога у конструкцији са квантификатором / општи падеж: *стодваес њада дугован порез; сипи један бокал воде на њега; оружје имамо доста; пуна торба месо.*

9. Генитив без предлога / општи падеж у обрту *имати / немати* појма: *да л имаш појма; ми појам немамо од то.*

10. Генитив без предлога / општи падеж у изразу *водити рачуна*: *воде рачуна ком треба да даву; води рачун шта радиш.*

11. Слободни генитив или ОП уз речцу *нека*: *нека будале (јд.) / нека будалу; нека и(х) овце.*

12. Слободни генитив у устаљеним изразима: *увек је био срећне руке; женско је кратке памети; у име закона; за покој душе.*

13. Екскламативни слободни генитив: *Бога ти твога; очију ми; славе ти.*

б) Генитив са предлозима

1. Од + Г/ОП у аблативној функцији: *крио се од Бугара; ја сам био ослобођен од војску.*

2. *Од* + Г/ОП за означавање извора, потицања радње: *наследила од тога човека; добила писмо од сина; живео од овце; од исток се види свиђка.*

3. *Од* + Г/ОП за означавање порекла, потицања (материјалног) које може бити везано и за биће и за предмет: *најбоља је вуна од маторог овна; то су пераја од белог лука; то је теле од ону жућу краву; од исти смо род.*

4. а) *Од* + Г/ОП као супститут израза „родом из, пореклом из околине“: *од Травника су; беу неки Гордићеви од Трстеника; они су од Космет;*

б) *Од* + Г/ОП са значењем потицања из неке фамилије: *снаја ми од Дудића; они су од Бибаћи.*

5. *Од* + Г/ОП за обележавање материје од које је нешто састављено, начињено: *ми од новог жита самељемо брашно; кров од плека био; нека чорбица од пасуљ сварена.*

6. *Од* + Г/ОП партитивни: *дао му од свега мало; да дође један од ону тројицу.*

7. *Од* + Г/ОП као антонимични корелат конструкцији *ка* + *Д*: *облак иде од Рудника; од север ни увек долази киша.*

8. *Од* + Г/ОП за одређивање проузроковача неке спонтане акције: *од жалости се била у груди; од радос рипа у вис.*

9. *Од* + Г/ОП за означавање почетне границе неког времена: *беше остало од прекјуче; од старине ту били; од Божих ни није долазила.*

10. *Од* + Г/ОП у корелацији са *до* + Г/ОП, за казивање одређеног временског раздобља: *орао је од угорника до суботе; од Спасовдан до Тројицу није пала киша.*

11. *Од* + Г/ОП за изражавање начина: *то је одредио од ока; даје ми од срца; од срце се насмејао.*

12. *Од* + Г/ОП за исказивање мере: *то је било јагње од оке; имам дете од годину.*

13. *Од* + Г/ОП као супститут за *о* + *Л*: *од болести не знам; да ти казујем од моју муку; што знам од рат*⁹.

14. *Од* + Г/ОП као допуна уз глагол *зависити*: *колико ће се урадит, зависи од радника; зависи од дан шта ће радити сутра.*

15. *Од* + Г/ОП у конструкцији са придевом *болестан* и глаголом *пати* (од неке болести): *болесан од жучи; од бубрези била болесна; пати од главе; пати од желудаца.*

16. *Од* + *Г* у устаљеним изразима: *од милине да гледаш; не иде ми од руке.*

17. *До* + Г/ОП за одмеравање завршне границе кретања: *дошо до куће; окопаћемо до краја ове њиве; идем мало до задруге; баба отишла до деду.*

18. *До* + Г/ОП за указивање на месни однос оријентационог типа, који се може идентификовати употребом облика *поред м. до*: *данас је играла до коловође; мети ми кревет до прозора; седн до њу; ту до то наше имање има нека сушара.*

⁹ Доста примера за ову предлошку конструкцију има у *Аризанима* [16]: *једва се опасујим од чега се ради* [13]; *од рат ники нема ни појма* [43]; *како водио рачун од добар глас* [236].

19. До + Г/ОП за означавање границе досезања онога што је речено субјектом: *вода је до сантрача; ошишао се деда до главе; бедовин дугачак до земљу.*

20. До + Г/ОП у конструкцији доћи до чега: *да би се дошло до пута; ако буде дошло до то.*

21. До + Г/ОП за исказивање одмеравања неке временске границе: *играло се до зоре; остао до среде; несам заспала до савињало; до свадбу има још две недеље.*

22. До + Г/ОП у аблативној функцији уз облике глагола *биги/јесам*, као део предикатског конституента: *није ми до гостију; кад му узну све, неће му бит ни до живота; н(и)је мен до смејање.*

23. До + Г/ОП за истицање каквог обухватања глаголском радњом до исцрпљивања: *спљескао све до динара; попише га до капку; поједе дете до мрву.*

24. До + Г/ОП за исказивање узрока: *све то до семена; што ти леба такав, то до квасац.*

25. До + Г/ОП у устаљеним изразима: *он је до зла бога опасан; иди до ђавола.*

26. Код + Г/ОП за обележавање граничне тачке завршетка кретања: *те ме свучу дол код ћуприје; да свратиш сутра код коваонице; оде назад код то превијалиште; после смо ишли код цркву.*

27. Код + Г/ОП као конкурентна форма дативу правца кретања код именице кућа: *огишла је код куће.*

28. Код + Г/ОП за исказивање личности или средине под чијим се окриљем или старањем остварује оно што предикат саопштава: *код њи је друкше; код тога зета му ради; шта ти фали код твоје куће; имајте код вас ако ви затреба; шијемо још код њу.*

29. Код + Г/ОП уз глаголе говорења, да обележи коме је говор намењен: *причу после они код нас; он се пожали код њега; нисам ја ни поменула код Гину.*

30. Из + Г/ОП за обележавање географске локације или места порекла онога што значи управна реч: *мој зет Мирко из Калудре; д узмемо девојку из нашег села; најлепше је грозђе из доњи виноград.*

31. Из + Г/ОП у значењу потицања из неке фамилије: *она је из Николића; пореклом је из Пантићи.*

32. Из + Г/ОП са глагоима кретања, када обележава унутрашњост или одређено место у ограниченем простору (објекту), одакле почиње кретање: *дошла би из Београда; сам прелази из ћошка у ћошак; побрао из корпу; извади га из вир.*

33. Из + Г у појединим устаљеним изразима исказује начин вршења радње: *кука из гласа; из петни жила виче; ударио га из све снаге.*

34. Из + Г/ОП за изражавање узрока, односно унутрашње побуде за остварење неке радње: *то је урадио из мржње; то је све из његове глупости; из инат тури ограду.*

35. Из + Г/ОП за означавање временског односа: *вучем ову болес из заробљеништа; имам метак у ногу из први раг.*

36. Из + Г у устаљеним изразима: *кољко даш из добре воље; из шале ја то реко.*

37. С(а) + Г/ОП за обележавање места од којег се нешто одваја, од којег почиње кретање: *пао је с крушке; скини то млеко с ватре; скини капу с главе; скинуо се с тован.*

38. С(а) + Г/ОП за означавање количине: *увати се скоруп с прста дебео; с прс дебео кајмак на моје млеко.*

39. Око(ло) + Г/ОП у месном значењу: *око куће му увек лепо уређено; мора да облећем около њега; мртви око ватру леже.*

40. Око + Г/ОП уз глаголе *носити*, *висити* и сл. за означавање предмета кружне површине обухваћеног вршењем радње: *виси око врата; носи око појас торбиче неко.*

41. Око(ло) + Г/ОП као допуна глагола који значе разне активности (*поправљати*, *уређивати*, *бринуги*, *чувати*): *увек има посла око винограда; деда ништа не ради, само мало око стоке; забавили смо се око кола; мајем се около кућу.*

42. Око + Г/ОП уз глаголе *говорити* и *знати*, када лице које говори жели да избегне прави одговор, или када се заобилазним путем говори о некој ствари: *говоре нешто око тога; знам око то шта се ради.*

43. Поред + Г/ОП за изражавање динамике кретања у односу на дато место: *јучер ја прођо поред школе; пођемо поред ту реку.*

44. Поред + Г/ОП уз глаголе мировања за интерпретацију позиције: *градина му је поред баре; дозиђују поред брда; лежјао овако поред кревет.*

45. Поред + Г/ОП за асоцирање односа друштва уз месни однос: *увек иде поред мене; поред мене ће ти увек бит најбоље; чим она пије пиво, и ја поред њу.*

46. Поред + Г/ОП као кондензатор израза „кад већ постоји“, или „мада постоји“: *поред газдаша оца, он мора да зајми; поред толку браћу, она мора да оре.*

47. Поред + Г/ОП у значењу „упркос“: *и поред труда није успео.*

48. Преко + Г/ОП у опште перкурзивном значењу: *прегазио преко детелине; иде преко брда; претерали преко Дунав; оступимо преко планину.*

49. Преко + Г/ОП за обележавање захватања веће површине радњом означеном глаголом: *удари ме преко рука; расипа преко авлију.*

50. Преко + Г/ОП за означавање да се нешто налази са друге стране појма репрезентованог генитивом: *преко врзине је наша њива; задруга је туна преко њиву.*

51. Преко + Г за означавање превазилажења горње границе неке мере: *има ту преко два кила; купио је преко три ектара ливаде.*

52. Преко + Г у устаљеним изразима: *дао преко срца; преко главе ми је то; увек добије преко носа.*

53. (Из)међу + Г/ОП са месним значењем: *бегам између редова; спавао је међу оца и мајке; између Драгова и Сибнице нема много; све крчаре имале између кревети.*

54. (Из)међу + Г/ОП у временској конструкцији која означава могућност вршења неке радње у периоду који је ограничен са два временска термина: између петка и суботе радимо виноград; међу Велики и Мали Божић је била највећа зима.

55. (Из)међу + Г/ОП као супститут израза „мада има“ и „када има“: међу толики девојака он се загледао у њу; како да је нађе међу толки народ.

56. Испред + Г/ОП у позиционом значењу: кола стоје увек испред Палигорића; ови срето баш испред школе; да стане испред суд.

57. Испред + Г/ОП у аблативном значењу уз глагол кретања: цео свет бега испред Шваба.

58. Осим/сем + Г/ОП за изузимање: сви су дошли осим једне бабе; сви били осим њојни синови.

59. Осим/сем + Г/ОП у значењу „друкчији од...“, „различит од...“: она је увек била осим свет; немо никад бит осим осталог народа.

60. (У)место + Г/ОП за одређивање односа замене: да га гледа уместо сина; иди место њу.

61. Због + Г/ОП за означавање узрока: због тебе ме тата истуко; све је продао због ракије; ошљ у Књажевац због болес.

62. Због + Г/ОП за циљ с којим се врши радња означена управним глаголом: отишо у Параћин због куповине; ошљ у Књажовац због запослење.

63. Ради / зарад / поради + Г/ОП за циљ с којим се врши радња означена управним глаголом: ради деце ће да се врати; бере обзову среће ради; отишо у банку порад кредит; јурне зарад логту и падне се.

64. Помоћу + Г/ОП за обележававање средства: то мери помоћу машине; разбије помоћу ону гранату.

65. Против + Г/ОП са значењем управљености ка наношењу штете ономе који је / што је генитивом исказан / исказано: он је увек против мене; спортиш је добар против кашља; ел има лек против црвени ветар.

66. Без + Г/ОП за исказивавање онога кога је / оно чега је неко лишан / нешто лишено: ти си без земље; отишли на свадбу без мене; не мож да јеш без зуби.

67. Без + Г у начинској функцији у устаљеним изразима: говори без везе; лети ко без главе; то је радио без грешке.

68. Уочи / очи + Г/ОП за изражававање временских односа: уочи Младе недеље узни воду; дошо сам очи Божић.

69. Пре + Г/ОП у функцији временског одмеравања: пре снега да бацни; крава ми се огелила пре Божића; стигли су пре зоре; пре косидбу једу старо сено.

70. Пре + Г/ОП за исказивавање оног објекта према коме идући, а пре него што до њега дође, човек наилази на нешто друго: његова је кућа пре друма; пре Десимирца је Церовац; они су пре поток.

71. После + Г/ОП са значењем „пошто се наврши...“ или „пошто прође...“: биће готово после славе; после Нову годину се врће.

72. После + Г/ОП за означавање места у смислу „иза“: *после ове њиве је пут; после њојну кућу је наша.*

73. Ниже + Г/ОП у позиционом значењу: *ниже пута ми све ситна гора; тај пањ је ниже ону врбу.*

74. Врз + Г/ОП у значењима „поврх“, „преко“, „на“, било да се ради о покрету, или о мировању: *пао је врз мене; врз сукње упасала кецељу; врз главе ми је та свађа; врз сву муку ми дошла још и ова; а она врз то не слуша.*

75. Врз + Г/ОП за означавање начина вршења радње и континуитета: *пуши цигару врз цигаре; пије чашу врз чашу¹⁰.*

76. Врз + Г у устаљеним изразима: *има леба врз леба; оће врз леба погачу.*

77. Одовуд + Г/ОП у месном значењу: *козе кренуле одовуд реке; кућа ми одовуд пут.*

78. Одонуд + Г/ОП у месном значењу „с оне стране“: *одонуд брда је осоје; седи одонуд астал.*

79. Позади + Г/ОП у значењу „иза“: *постави једну клупу позади камиона; само да будемо ту позади њи; баци то там позади шталу.*

80. (Из)ван + Г/ОП у просторном значењу: *кад те нађе ван куће; ако мрднеш изван авлију, оно тамо блато.*

81. Иза + Г/ОП за оријентационо означавање места: *иза куће је бунар; истрча иза једне сламе; провуко се иза кола; иде иза мене; сакрио се иза сено.*

82. Иза + Г/ОП као корелат израза „гори од“: *сад је Јовино дете у школе иза мога; њојно дете по оцне иза моје.*

83. Испод + Г/ОП са оријентационим значењем у служби обележавања места: *провуче се испод дрљаче; испод ноге (зн.) излеће камење.*

84. Изнад + Г/ОП за оријентационо означавање места: *пролети ми изнад главе; изнад поток има имање.*

85. Надомак + Г/ОП за оријентационо означавање места: *био надомак записа; кућа му надомак продавницу.*

86. Након + Г са значењем „после“: *након првог рата дошо у село.*

87. Близу / близо / ближе + Г/ОП за оријентационо обележавање места: *посадио сам воћку близу куће; не стој близо ватре; кућа му ближе Мораве; ел то близо Ћуприју.*

88. Близу / близо + Г/ОП за означавање приближне мере: *насекао близу камаре грања; начукали смо близу шеник, пасуљ.*

89. Близу до / близо до + Г/ОП за означавање да се нешто налази сасвим у близини појма исказаног генитивом: *имање му је близу до Раче; градина ни је близу до поток.*

90. Мимо + Г/ОП као синоним конструкције *поред* + Г: *прође мимо ње; оде мимо пута; пола точи мимо лонац.*

91. Мимо + Г/ОП са значењем „изван“ у смислу издвајања: *не може он мимо свога друштва; то не мож мимо реда; ти си мимо свет.*

¹⁰ Љ. Ћирић, *Говор Лужнице* [45, 102].

92. *Мимо* + Г у примерима типа *мимо мене не може нико ништа да да*¹¹.

93. Компаративна конструкција *ки / ко / кај* + у + Г/ОП: *има срце ки у јунака; ко у игле око; срце ју кај у зајку.*

94. *Дуж(ом)* + Г за исказивање места по чијој се површини распростире оно о чему се реченицом саопштава: *посадио шљиве дуж њиве; дужом ограде су руже пузавице.*

95. *По* + Г/ОП у значењу „после“: *огиши одма по његове веридбе; ће прати по недеље; по јесен иде зима.*

96. *По* + Г/ОП у значењу „иза“: *иде стално по мене; иде по мајке све до куће; овчар иде по овце*¹².

97. *Спрам / спрема* + Г/ОП за обележавање да се нешто налази са друге стране појма чије је име у генитиву: *направили ову кућу спрам цркве; сео тако спрема мене па прича; њива му спрема ону графо-станицу.*

98. *Спрам / спрема* + Г/ОП у поредбеним ситуацијама: *шта су они спрема њи; шта је Душанка спрема Љубинку за ручни рад.*

99. *Спрам / спрема* + Г/ОП исказује значење „не доликује“: *није она девојка спрема њега; није он спрема њу.*

100. Предлози именничког порекла и они од њих изведени (додати еквиваленте *предлог* + ОП, кад их има):

а) *сред* + Г у месном значењу: *сред чела га ударило; потревим сред линије;*

б) *насред* + Г у месном значењу: *сео насред куће; насред авлије му бунар;*

в) *усред* + Г у месном и временском значењу: *усред села пошта; усред ноћи скочи из кревета;*

г) *посред* + Г у месном значењу: *посред главе га погоди багином;*

д) *врх* + Г у месном значењу: *прошли гор у вр наше косе;*

ђ) *поврх* + Г у месном значењу: *повр куће му пролази друм;*

е) *дно* + Г у месном значењу: *ја ћу у дно совре;*

ж) *подно* + Г у месном значењу: *подно кревета му тури папуче;*

з) *крај* + Г у месном и временском значењу: *сео крај мене; на крај године;*

и) *покрај* + Г у месном значењу: *пролази пут покрај Крушевца; лего покрај ватре;*

ј) *украј* + Г у месном значењу: *у један шанац украј друма га нашили;*

к) *искрај* + Г у месном значењу: *искрај дувара погледај;*

л) *пут* + Г са значењем усмерености: *иде пут града; пошо пут мене; и са временским значењем: остави то за пут јесени;*

љ) *путем* + Г са означавање средства (конкретног и апстрактног): *послао му путем поште; дознао путем саопштења.*

¹¹ Д. Јовић, *Трстенички говор* [25, 166].

¹² Може се г^аћи да је ова предлошка конструкција с генитивом у свим прегледаним књижевним делима писаним у дијалекту готово потпуно заменила конструкције *иза* + генитив и *за* + инструментал.

Датив

а) Датив без предлога*

1. а) Финални датив од именице *кућа* уз глаголе кретања: *пошо сам кући; ако се не владаш добро, вратићу те кући.*

б) Датив од именице *кућа* уз глаголе мировања: *били смо кући; он је кући; увек седи кући.*

2. а) Енклитички посесивни датив личне заменице познат и у књижевном језику: *син ју и она; тад се Милена родила, ова унука ми.*

б) Посесивни датив именичке синтагме наместо посесивног генитива: *син Јовану Петровићу; њеној другарици отац има малу плату; Драгутину овем дућан.*

3. Датив у конструкцији с глаголима којима се описују различита стања:

а) датив уз глаголе *надати се, веровати, чудити се* и сличне: *човек се нада и напретку и доброту; ком да верујеш; чудим се Јовану да то ради;*

б) узрочник страха или стида исказује се дативом: *он се не боји никоме; не плашим се никем; не стидим се њему.*

4. Датив уз глаголе којима се описује нека физиолошка потреба или жеља да се нешто (не) ради: *приспавало ми се; не гледа ми се; пије ми се; не ради ми се.*

5. Адресат вербалне комуникације уз глаголе говорења и друге облике вербалног деловања захтева име у облику датива: *причао ми стриц; ја сам му викао да жње; читали ни заповес; зафали му се; честитај му.*

6. Облик датива у случајевима кад је вербално деловање емоционално обојено и срачунато на одређени ефекат: *она ми се криво клела; молио се тамо тим; жали ми се.*

7. Употреба датива уз глаголе *тражити, украсти, узети, отети*: *не тражим ти ни пару; украо му нешто; узела Циганка Јованки бело пиле.*

8. Датив уз глаголе за обележавање емоционалног односа према некоме / нечему: *завидео му цео свет; не могу да ти заборавим; шта сам ти згрешио; насмејали се деде; радују се Васкрсу деца.*

9. Облик датива уз глаголе којима се исказују (1) прохибитивност: *децама не даш да једу; да ми није бранио; и (2) концесија: да л ће му дозволе; па ју родитељи одобре; ја сам тебе опростио.*

10. Датив уз (а) глагол *имати / немаи*: *док има, нек има свема; кад нема, нема никем;* (б) израз *има / нема места*: *тебе ту место нема; ел му има место међу вас.*

11. Датив уз глаголе *требати* и *фалити*: *треба л ви помоћ; фали му мајка.*

12. Облик датива уз глагол *тицати се*: *све се њему тичало; ништа ми се не тиче*¹³.

* Највећи број функција Д без предлога у случајевима кад је Д заменица слаже се са стањем у зони анаглтичке деклинације. Међутим, негде су могућа решења са заменицом (нпр. *дужан си ми*), али не и са именицом (*дужан на жену*). Дакле, заменице ће имати Д (и дативску функцију), а именице ОП.

¹³ Р. Спмић, *Синтакса левачког говора I* [38, 95]:

13. Облик датива уз глагол *доћи* којим се пита у каквом је сродству именовани појединац са особом исказаном дативским обликом: *шта ти дође он; Калина ми дође тетка*.

14. Датив са глаголима који су иначе по себи субјекатског типа, с тим што се у датој бессубјекатској конструкцији подразумева шта је реченични субјекат: *није ми се исплатило* (= *тај ми се посао није исплатио*).

15. Датив *commodi* и *incommodi* (и примери у елипси) комбинован са посесивношћу у конструкцијама у којима је њиме исказан корисник радње, квалитета или стања које се приписује субјекту реченице, носилац именоване особине: *раде му три сина; породила му се жена; ујкина ми жена умре; дркће ми срце; крупне му очи; није ти баја био грнчар*.

16. Датив у конструкцијама са бројевима: *осамнаес му година било свега; шеснаеста ми година била*.

17. Датив у изразима типа *бити крив / добар / дужан*: *ти си ми крив за ово; ако си жени добар, ниси баби и деди; остао ми дужан*.

18. Вербализована конструкција *(с)има му* са дативом уместо стандардног *име му је*: *како има детету*¹⁴.

19. Лексема *воља* у конструкцији са дативом: *шта год њему воља*.

20. а) Облик датива уз *шта ће* „зар је потребно“: *шта ће ми имовина; шта ће му та камен*.

б) Датив у упитним конструкцијама са *шта*, које служе за питање о стању по себи, без навођења имена онога од чега стање потиче: *не зна шта ни је; шта ти би*.

21. Датив уз речце *ево, ето, ено* и *камо*: *еве ти два јагњета овде код мене; ето ти све те паре, узни; кам ти је жена*.

22. Експресивна употреба слободног датива:

а) етички датив: *нећу да ми пијете воду*;

б) датив лица којим се истиче присност сабеседника: *мој отац ти није за то*;

в) датив заклетве, клетве и псовке: *ове ми ракије; све ти пусто остало; славу ти дегињу*.

23. Јављање два датива у истој конструкцији, с тим да је бар један енклитичка лична заменица: *како да му наденемо име детету*¹⁵.

24. Облик датива у више или мање идиоматизованим изразима: *нема му спаса; ала! ти вера; никем ништа; њему час и час*.

25. Употреба датива место генитива уз неке присвојне и демонстративне заменице и уз неке предлоге: *не сме код мојзи мајке; пришла код онојзи; поред томе ја му кажем; испред овоме*¹⁶.

¹⁴ Р. Симић, *Синтакса левачког говора* [38, 93]. Исти аутор бележи у Лсвачу и конструкције са перфектом *имало му*: *Веља му имало* [93]. Са призренско-тимочке територије од проф. Недељка Богдановића добила сам примере: *њега је име Марко/Марко га име; како га има*.

¹⁵ Од свих прегледаних књижевних дела, једино је у *Петријином венцу* [28] нађена потврда за овакву конструкцију: *шта ти је том детету* [5].

¹⁶ М. Стевановић, *Ђаковачки говор* [43, 141].

б) Датив с предлозима

1. *Ближе* + Д са значењем сличним значењу конструкције *близу* + Г: *приђи ближе соври; пређи ближе ватри па се озреј.*
2. *Зинат* + Д у функцији својеврсног апстрактног усмеравања у негативном смислу: *то говори зинат њој; пије зинат жсени.*
3. *Према* (*спрема*, *спрам*) + Д/ОП у функцији обележавања правца кретања: *идемо дол према Дечану; иди право према ону шљиву; први пут леви што иде према реку.*
4. *Према* / *спрема* / *спрам* + Д/ОП са значењем „понашати се у односу на“: *према нама је увек добар; он није спрема жсену како треба.*
5. *Бити према* / *спрема* / *спрам* + Д са значењем „не приличи“: *није она спрема момку.*
6. *К(а)* + Д у функцији обележавања правца кретања: *прође овуд и оде ка доњим путу; оде доле ка Ђокиној кући; утеко ка Дрине; иде отуд право к нама.*
7. *К(а)* + Д уз глаголе што означавају окретање у функцији обележавања подешавања правца или смера: *обрнуше там ка реке; пут скреће ка селу; окрени се ти к овем.*
8. *К(а)* + Д са позиционим значењем: *а кућа му је у ону малу ка Сабанте.*

Акузатив

а) Акузатив (ОП) без предлога*

1. Акузатив слободне форме са основним објекатским значењем: *кућим кућу; садим виноград; ја гледам свој посо; дао сам му ракију.*
2. Акузатив слободне форме са објекатским значењем од именица које омогућују квантификацију: *у порцију угрејело воду; ћеш ли бело вино; Драгућине, имаш бибер; начупао паприку.*
3. Акузатив без предлога у функцији логичког субјекта, када се неко психолошко стање изражава конструкцијом с глаголом у којем је „лексичко језгро“ именица или прилог: *туга ме кад видим пусту кућу; брига ме што не да кажеш; мило ме што си добра.*
4. а) Слободни акузатив у конструкцији са глаголом *имати* и именицама типа *десетина*: *имаше њи десетину; имало је нас дваестину; имало једно стотину километра;*
- б) Слободни акузатив у количинској конструкцији са глаголом *имати*: *има је сто кила; има га три метра дугачко.*
5. У објекатској конструкцији с именицом у функцији квантификатора, тај квантификатор има граматичко обележје акузатива: *купи ми кило леба; имам петнаестину кокошију; нема још ни половину времена.*
6. Слободни акузатив уз глагол *коштати*: *не кошта те ништа доручак и вечера.*

* Није посебно наглашаван ОП неједнак са А, а то се односи на сва питања где би се јавио А мн. именица мушког рода.

7. Слободни акузатив уз глагол *наредити*: *куј је наредио јуриш; наредила људе на кулук.*

8. Слободни акузатив уз глаголе *веровати*, *постиги*, *мрсити*, *радити*: *ако Бога верујеш; више нико не пости среду; никад не мрси петак; код нас нико не ради Светог Јована.*

9. Слободни акузатив у неким екскламативним изразима: *ђаво те носи; мајку јој њену; Бога ли ти твога.*

б) Акузатив (ОП) са предлозима

1. *За + А* у функцији указивања на остварење неког непосредног физичког додира: *вежи говеда за тарабу; он се увати за главу; тргоше они мен за руке; довати ме за капу.*

2. *За + А / иза + А* у функцији просторног одређивања управног глагола, у означавању „са задње стране појма о коме саопштава именица у акузативу“: *метуо метлу за врата (иза врата); Ракица се сакрио за ћош; и оде за брдо.*

3. *За + А* у функцији намене: *спремала траву за краве; носим воду за раднице; купио они кашии за улари; бере праске за продаву.*

4. *За + А* за означавање времена у значењу „када буде“: *дођи за славу; ово јагње ћемо за Васкрс; требаће ти то за зиму.*

5. *За + А* уз глаголе: *чути*, *причати*, *говорити*, *питати*, *ћугати*, *знати*, *писати*, *шапугати* и сл.: *ел чуо за слободу нешто; ви баш за Душка причате; нешто су разговарали за даћу; нико те не пита за ништа; за оно ћугим; знали су за ту врачару; ел ти пише нешто за мајку; шапуће се за рат; зборила отуд за Дулу нешто; није гео да каже за нас ништа.*

6. *За + А* уз глаголе *старати се*, *бринути се*: *он мора да се стара за све у кући; немо много да се бринеш за девојку.*

7. *За + А* уз глаголе *сматрати*, *узети*, *звати*, *поставити*, *изабрати*, *одредити*: *сви га сматрају за доброг домаћина; узели га за кума; њеног човека су звали за војводу; поставили су га за шумара; изабрали су га за посланика; па ме одреде за преседника.*

8. *За + А* уз глаголе *учити*, *положити*, *завршити*: *учила за медецинску сестру; положио за шофера; завршила за васпитачицу.*

9. *За + А* уз глаголе *кукати*, *жалити*, *плакати*: *ниса за течу кукала; жали мало за тетку; плаче, грдна, за сина¹⁷.*

10. *За + А* уз глагол *стићи* у значењу „доспети, дорастати“: *стигло јој дете за школу; већ и она стигла за ваиар¹⁸.*

11. *За + А* уз глаголске речи које обележавају женидбено-удадбени акт: *кој да пође за њега; ја сам дошла за Раку.*

12. *За + А* у конструкцији са поредбеним *као*, када кондензује целу једну поредбену реченицу: *обукла се ко за ваиар; спремила ручак ко за славу.*

¹⁷ Супституцију конструкција типа *жалити за неким са жалити за + акузатив* бележи као мало фреквентну у говору Трстеника Душан Јовић [25, 219].

¹⁸ Ове и сличне примере забележила сам у селима око Параћина и у селима Кривовирског Тимока. У *Аризанима* [16, 197] сам пронашла пример *деца стигоше за рабогу*.

13. *За + А* у функцији изражавања односа присталице према ономе за шта се бори: *био за комунизам; они били за Обреновиће.*

14. *За + А* у примерима типа *сегла се за брата.*

15. *За + А* у примерима типа *нада се за поклон*¹⁹.

16. *За + А* у примерима типа *ти не мислиш за мене* (није те брига)²⁰.

17. *За + А* у примерима типа *жао ме за ову бабу.*

18. *За + А* у питањима типа: *шта ћемо за семе; а шта ћемо за порез*, где је значење „шта ћемо у вези са тим да радимо“.

19. *За + А* у неким устаљеним конструкцијама: *нисам за пиће; то за мој рачун боље изгледа; не да за божју мајку; оћу баш за ћев.*

20. *На + А* када је у питању исказивање кретања неког објекта са заузимањем горње површине онога што је речено акузативом: *пење се на кућу; ми све туримо на астал; пређемо на лађу.*

21. *На + А* у конструкцији са мотивним глаголом и недимензионираним садржајем именице која се „заузима“: *дошо на одмор; ел идеш на посао; не идем ја на учење; не мож д иду на славу.*

22. *На + А* за обележавање објекта чије је досезање циљ кретања: *да га доведем на врата; како да стигнемо на аутобус; дође на телефон.*

23. *На + А* за исказивање на кога је / на шта је усмерена радња: *гледа на другу страну; искрцаше не ту и бацаше на север; они ме одбацише овамо на крај; викну на мене; он се наљутио на њу; могу ли да се жалим на ову наредбу; вади пиштољ на њега; намигује на њу.*

24. *На + А* за одмеравање везано за одређивање места које се поставља као крајња граница означене мере: *на три метра од нас искочи зец; стајао је тако на корак од мене.*

25. *На + А* уз глаголе *мирисати, ударати, смрдети, осећати се* и сл.: *миреше на босиљак; удара на буђу лимун; пуши, смрди на дукан; пијаница, осећа се на ракију.*

26. а) *На + А* уз глаголе *личити, метути се, тргнути (се), бацити се* и сличне: *све личи на оца; изметула му се деца на ујчевину; тргла му ћерка на женин род.*

б) *На + А* уз изразе *леп је, ружан је, гадан је: леп је на мајку; ружан на очеву бабу.*

27. *На + А* уз глаголе *ударити, наићи, набасати, намерити се: ударим на твоју кућу у горњу малу; кад пође, наиђе на мене; набасо на нешто, па сад болује; намерио се на лошу жену.*

28. *На + А* уз глаголе *ударити, напасти, јурнути* и сличне: *д ударимо на Немци; мож да нападне с неку групу на нас; наши јурнуше на Бугарина.*

¹⁹ Н. Богдановић, *Говор Алексиначког Поморавља* [3, 248].

Д. Златковић, *Пословице и поређења у пиротском говору* [13, 196]: *нада се — ко коњ за зоб.*

²⁰ Конструкција *мислиш за некога* са значењем „мислити на некога“ зајележена је у говори-ма Алексиначког Поморавља [3, 248], Бучума [4, 126] и Левча [38, 87].

29. *Ha + A / У + A* у конструкцији са специфичним сабирно-креативним значењем, када остварењем глаголског процеса настаје оно што означава именица у акузативу: *па скупише на гомилу; мога на клубићи; снопови се дену у крстине; мога се пређа у клупче.*

30. *Ha + A* у примерима када је *вода* означена као циљ кретања: *јутрос сам ишла на воду; немо сама д идеш на бунар; идемо на јаз.*

31. *Ha + A* у временском значењу:

а) у алтернацији са изразом „када буде...“: *неће ми доћ на славу; ел да дође на јесен; на тај дан ће да ми припадне;*

б) код назива празника: *побего кући на Велики петак; рођена на Светога Тому;*

в) ради постављања ближе временске границе нечему: *дигне се на сат пред зору; двапут на дан;*

г) у идиоматским изразима: *с времена на време; нисмо се сетили на време.*

32. *Ha + A* у функцији одредбе за начин: *грди на сва уста; узима на вересију; то је рађено на руке; дете ми спава на страну; дође јучер на брзину.*

33. *Ha + A* за означавање средства за вршење радње управног глагола: *точи на црево; тражи ме на телефон; диже на рогуљу сног.*

34. *Ha + A* са значењем намене: *делили на домаћинста; уплатили на моје име; одредиш га на најгору службу.*

35. *Ha + A* у адноминалној позицији као квалификативна одредба: *чарапе на цветови.*

36. *Ha + A* у устаљеним изразима: *не сме му изађе на очи; пало ми на ум.*

37. *У + A* у функцији указивања да се унутрашњост датог појма одређује као циљ кретања: *оде јутрос у воденицу; дошла војска у авлију; тури руке у џепове; у сваку трећу бразду бацимо по зрно.*

38. *У + A* када је у питању географски објекат као циљ кретања: *слазили били у Течиће; он дође у Рековац; пошли смо у Белишиће; путује у бању.*

39. *У + A* за одређивање датог недимензионираног појма или какве делатности као циља: *вратим се у позадину; иду мало у гости; нећу да се укључим у посо; кера ћу да поведем у лов.*

40. *У + A* са интертерминативним значењем: *ударио помор у децу; њему треба, он иде у народ; умешамо се у њи.*

41. *У + A* у примерима где се радњом означеном глаголом предмет именован акузативом добија од онога што означава предмет у субјекту или објекту реченице: *претвара се час у петла, час у курјака; развијемо се у стрелце; повагамо се у коло.*

42. *У + A* уз глагол *почети* и уз друге глаголе употребљене у смислу „почети“: *кад ударише у свирку; оборитише у кукњаву; с моном почео у разговор*²¹.

43. *У + A* уз глаголе *гледати, гвирити, светлити*: *не смем да погледам у Милисава; мораш да гвирити у њу; да ми не светли у очи.*

²¹ Глагол *почети* у примерима овог типа бележи Р. Симић у левачком говору [38, 73].

44. У + А уз глаголе који значе „повредити“ *убости, раниги, ударити: убола га у то око; ранио га у десни кук; ударило га у главу; закачио га куришум у руку.*
45. У + А уз глагол *свирати: учи да свира у армунику; у војски је свирао у трубу.*
46. У + А уз глагол *пољубити: пољуби ме дете у руку.*
47. У + А уз глагол *разумети се: добро се разуме у машине.*
48. У + А као допуна уз глаголе којима је у стандардном језику допуна у инструменталу: *пре рата је тргувал у стоку*²².
49. У + А уз глагол (за)клети се: *заклела се криво у децу.*
50. У + А за обележавање времена: *таман у мрак сиђо доле; имали смо радници у недељу; паде неки снег у пролећ; дођемо у Поклади божитњи.*
51. У + А у примеру типа *умре ју човек у триес и једну / триес и прву годину.*
52. У + А у функцији одредбе за начин: *исеко у комаде; појео у сласт; говоре сви у глас; ради у руке.*
53. У + А у устаљеним обртима: *игра у паре; увати се у коштац; у име Бога.*
54. Уз + А са значењем правца: *пођем ја уз брдо полагачко; усправи се овако уз дувар; ја се онда брзнем уз реку; продужи уз пуг; уз комин погледа.*
55. Уз + А са позиционим значењем обележавања блискости два појма у простору: *по цео дан седи уз жену; бунар му одма уз кућу; греје се уз ватру.*
56. Уз + А за означавање онога што може бити гранична тачка завршетка кретања: *мегуше га уз крстачу; стрпо сам се уз дувар.*
57. Уз + А са комитативним значењем: *Лала иде уз њу; уз ракију донесе и мезе; ми смо уз вас.*
58. Уз + А у значењу пратилачких околности: *уз сву муку је то било; што да идем уз карање.*
59. Уз + А у примеру *седа уз астал* (седа за сто).
60. Уз + А са значењем кондензоване временске реченице која почиње везником *док: уз ручак нараним пилиће и напојим стоку.*
61. Уз + А у устаљеним изразима: *она увек тера уз нос; пиша, да простиш, стално уз ветар.*
62. По + А са функцијом одредбе за начин: *ти ми то по сваки начин пошаљи; ти то само по твојски тераш.*
63. По + А у позицији количинско-временске одредбе: *по целу зиму кашље; по цео дан спава; једу по мљко.*
64. По + А у дистрибутивној функцији: *ајде да попијемо по једну ракију; имали по једну кућу; једно по једно све испродавао; прави кућу по кућу.*
65. По + А уз глаголе *купити, продати* и оне који имају слично значење: *ја сам купио по толико; продо по сто динара комад; ја сам од ове жене узо по то.*

²² Н. Богдановић, *Говори Бучума и Белог Потока* [4, 116].

66. *По* + *А* у устаљеним изразима: *није смео д уради то по цену живота.*
67. *Од* + *А* у означавању неке количине: *има дете од годину; она има лонац од кило.*
68. *Од* + *А* уколико се ради о формама упитне заменице *што*: *од шта леб д умесим; од шта си направила.*
69. *Кроз* + *А* за означавање једног временског периода чија крајња граница значи почетак вршења неке радње: *све ће да се зна кроз годину дана; ће да дође кроз три дана.*
70. *Низ* + *А* за означавање усмерености: *ударили наниже низ пут; иде низ планину и пева; низ дувар тече вода.*
71. *Међу* + *А* са медиотерминативним и медиоперкурзивним значењем: *ова рука љубне међу мотке; zgodно за пуцање међу оне ракле; међу редови турамо шангарепу.*
72. *Над* + *А* са месним значењем: *не нагињи се над бунар; подигни над саму главу.*
73. *Под* + *А* за обележавање места: *мети јастук под главу; набили се под брдо; силазим под Момирову колибу.*
74. *Под* + *А* у функцији начинске одредбе: *издао под закуп; узео под кирију.*
75. *Под* + *А* у устаљеним изразима: *узо га под своје; иде под нож (на хируршки захват).*
76. *Пред* + *А* за одређивање места: *сандук турио преда теб; стигнемо пред ров; станем пред врата.*
77. *Пред* + *А* за одређивање времена: *то је било негде пред јесен; кад би пред зору; први разред школе сам био пред турски рат.*
78. *О* + *А* за обележавање објекта у оквиру акције која имплицира падање (*ударити, треснути* и слично): *ударио главом о земљу; кад те треснем о земљу; па кад брепи о ледину; звизнуо главом о греду.*
79. *О* + *А* за истовремено означавање места и средства помоћу којег се остварује глаголски садржај, уз глаголе (*обрисати, истрљати*: *што бришеш руке о сукњу, истрљај добро ноге о траву.*
80. *О* + *А* уз глаголе као *окачити* и *обесити*: *окачи о ексер; обесио се о шљиву.*
81. *Око* + *А* за изражавање приближности неке количине: *око метар смо ископали; имаћу око кацу шљива; око годину дана га нисмо видели.*
82. *Преко* + *А* у прилошкој функцији: *преко ноћ остави да се кисели; није ти преко свет.*
83. *Мимо* + *А* у значењу изузимања: *она је мимо свет; немо да будеш мимо све твоје друге.*

Вокатив

1. Постоји четири именујући вокатив: *зови га Јоване?*

2. Вокатив презимена: *еј Марковић / Марковићу / Марковиће.*

3. Форме номинатива употребљене за вокатив: *еј, буразер; пробај ово земљак; момак, ћеш ме послушаи нешто.*

4. Употреба различитих облика у комуницирању са животињама, с обзиром на то да ли се животиње маме или терају: *дођи Шаро / гор Шара*²³.

5. Употреба вокатива од именица: *човек, жена, дете, брат* у служби интензификације исказа.

6. Вокатив у индиректном или привидном апострофирању праћеном са мање или више експресије у говорним клишеима: *боже људи, шта ми је; јао, јадна мајко; не лежи враже.*

7. Вокатив / номинатив / инструментал као допуна глаголу *звати*: *ми оца зовемо бато; они то зову појата; брата неће братем звати.*

Инструментал

а) Инструментал без предлога

1. Инструментал пасивних конструкција без предлога или с предлогом *с*: *окоужени су издајцима / с издајцима; убијен громом / с громом; све је руком / с руком вађено; ћермидом / с ћермидом покривено озго.*

2. Инструментал „основне карактеристике“: *двизицом се окозила; познавао сам га још молком; запресио сам је удовицом; има голмилама.*

3. Инструментал за одређивање начина вршења радње: *иди кораком; кобила иде одогуд касом; волим те и срцем и душом.*

4. Инструментал уз глагол *доћи*: *мож да дојде сьмо гостом*²⁴.

5. Слободни инструментал у идиоматским конструкцијама: *кумим те богом; којим послом сине; то је он главом и брадом.*

б) Инструментал с предлозима

1. *Међу + И / између + И(ОП)* у примерима типа: *да изделе међу комшијама; д изделе између собом; између мајку и ћерку нема карање.*

2. Одвајање предлога *међу*: *међу Мириловцем и међу Дреновцем; срамота је што је тако међу мајком и међу ћерком.*

3. *Пред + И/ОП* са месним значењем: *била је остала пред италом; ћеш д идеш пред кравама; уграбим и кола пред врата.*

4. *Пред + И/ОП* у примерима у којима би се место наведеног предлога могао употребити израз „у присуству“: *да се закунем пред Богом и људима; не треба да се чешља пред мушкаћи.*

5. *Пред + И/ОП* у адноминалној позицији: *ово место пред наше село; кад видим оне пред луном.*

6. *Под + И/ОП* за обележавање појма који се налази са доње стране имена исказаног инструменталом: *шету под онема липама; си се угрејао под оном перином; овако под прозор били.*

²³ Н. Богдановић, *Говор Алексиначког Поморавља* [3, 148].

²⁴ Н. Богдановић, *Говори Бучума и Белог Потока* [4, 106].

7. *Под* + И / *под* + А(ОП) у периферним случајевима где се позиционо значење меша са терминативним: *под* *буквом* / *букеу кад смо ми закопали; обешени под стрејом* / *стреју унаоколо*.

8. *Под* + И/ОП уз глагол *бити* при означавању обухваћености глаголом некога/нечега оним ко је/што је именовано инструменталном конструкцијом: *под староцем срез левачки; бегали да буду под Русима; ја сам под њињу шапу*.

9. *Под* + И/ОП у квалитативном значењу: *купила сам ово под грешком; зато што је била под ману*.

10. *Под* + И/ОП у примерима где се место инструменталне конструкције може употребити зависна временска реченица са *док*: *умрео је под багинама (умрео је док су га тукли); под окупацију смо јели коприве*.

11. *Под* + И/ОП у примерима где се место наведеног предлога може употребити трпни придев глагола *засадити*: *имам под пченицом три ектара (...засађено пченицом...); лане ми је ово парче било под детелину (...засађено детелином...)*.

12. *Под* + И/ОП у адноминалној позицији: *па покупи поље под Крушевцом; штала осам метра под његову двоспратницу*.

13. *За* + И/ОП у функцији одређивања места, а када су у питању акције изражене глаголом као *метнути, заденуги* и сл.: *перо му је заденуто за шеширом; седи за совру и разговара*.

14. *За* + И за изражавање временских релација: *седам реди једно за другом; прво јој човек умро, за њим дете*.

15. *За* + И уз глаголе који обележавају динамичне процесе, у примерима који садрже и временску и просторну релацију: *све су извукли за собом; зајци бегу, кучићи за њима; иде за моном*.

16. *За* + И/ОП за изражавање удадбсно-женидбених веза: *ниси тела да поћеш за моном; ћерка му је за Душаном Периним; била за Светомира; њена је сестра за мојим братом*.

17. *За* + И са значењем глагола *чувати* у примерима као: *он је за овцама; мајка је од јутрос за стоком*.

18. *За* + И у начинском смислу: *не иде ми ништа за руком; човек оће да му идеш за вољом*.

19. *За* + И / уз + ОП у примерима где се може заменити изразом за време: *казашу ти за вечером; та је кућа грађена за владом књаза Микајла; уз вечеру мож од то да бунимо*.

20. *За* + И/ОП уз глаголе говорења у негативном смислу: *говорило се свашта за њом; за туј жсену се свашта прича; какво съм ја све за њега чула*.

21. *Над* + И/ОП у функцији одређења места: *над Рудником облаци, биће кише; у забран гор над село; озгор су лесе над нас*.

22. *Над* + И/ОП у функцији својеврсног поређења: *он је ђаво над ђаволима; над мен певач нема*.

23. *C(a) + И/ОП* у социјативном значењу „нетипичних конструкција за-
снованих на односу друштва“: *остао са Миливојем да се дели; оданде се с њим*
раздвојимо; свађа се са снау; водимо борбу с њи.

24. *C(a) + И/ОП* за обележавање узајамности субјекта и онога што је
исказано инструменталом: *старац стаде са секиром на врата; да се поделимо ми*
од њи са шумом; мора човек да се сналази с народ.

25. *C(a) + И/ОП* у омогућивачкој функцији: *пили ракију с винским чашама;*
дошли с моторним бициклама; иде с кола друмем.

26. а) Оно што се исказује конструкцијом *c + И/ОП* је објекат изреченог
или подразумеваног глагола *чинити, радити*: *шта ћемо да радимо с нашема де-*
цама; шта имаи ти с мојом женом; шта мислиш с мен;

б) Конструкцијом *c + И/ОП* обележава се она појава за коју се пита у
каком је стању, односно за коју се констатује да је у добром/лошем стању:
шта ће бит с нама; а шта је с онем његовом синем; видим да не ваља с моу Јелицу
ништа;

в) Именица *X*, остварена као конструкција *c + И/ОП*, замењује зависну
реченицу „кад има *X*“: *шта ће грдна с такоm децом (... кад има таку децу) / с*
таку децу.

27. *C + И/ОП* за описивање заједнице објеката реченице: *наоварим она*
ранац с раном; које са шта да јем.

28. *C + И/ОП* за обележавање узрока: *са њеним плакањем је свима доса-*
дила; с таку свађу не мож да се живи.

29. *C + И/ОП* у функцији замене поредбене реченице: *како би он мого са*
Марком (... да се пореди са Марком) / ге би он мого са Марка.

30. *C + И/ОП* уз глаголе као *поносити се, укоревати се*: *увек се поноси с*
децом; дичи се с коњима; с њу се укорева цео народ.

31. *C + И/ОП* уз глагол *платити*: *то ће да платиш с главом; платио је с*
дукаги.

32. *C + И/ОП* уз глагол *шалити се*: *не шали се с главом; шали се он сас мен.*

33. *C + И/ОП* уз глаголе као *понудити, послужити, частити*: *понудио сам*
га са цигаром; послужи са слатким; частио са каву; угостио ме са сваиго.

34. *C + И/ОП* уз глагол *слазати се*: *с бабом се не слажем; ја се с то слажем.*

35. *C + И/ОП* уз глагол *носити*: *то ће ви да понесете са вама; носи слику*
стално с њега.

36. *C + И/ОП* уз придев као управну реч: *таван ни пун са житем; ово*
*остало после слабо са шуму*²⁵.

37. *C + И/ОП* у својству квалитативне именичке одредбе: *дође онај човек*
с трубом; теру оне мазге с самарима; оне сељачке куће с велики ојаци.

38. *C + И/ОП* у идиоматизованим обртима: *стајао сам с њим добро; не иди*
с голе руће у нову кућу.

²⁵ У Арзанилиа [16] имамо и примере: *варош је пуна с Бугари* [21] и *пун с народ ко газдинско*
дупе [230].

Локатив

1. Предлог *према* у конструкцији са обликом Л/ОП у адвербалној позицији:

— позиционо значење (*Дреновац према Параћину; има једну брадавицу оде према окету*);

— значење „окренут ка“ (*стала према сунцу*);

— значење „надомак“ (*дођемо према Штипу кад се свађива*);

— значење критерија, узуса или средства процене вредности (*да примим према моје службе и раду; додаваш према потребу*);

— наместо предлога *о* у примерима типа *ја сам лоше мишљење према тебе имао*.

2. Предлог *према* у конструкцији са обликом Л и значењем „у поређењу са“: *ти си млад према мене*.

3. *О + Л* у адвербалној служби:

— са значењем средства (*раговали о туђем трошку*);

— у функцији даљег објекта (*разговарали смо о свадбе; не зна нико о матору ништа*).

4. Предлог *о* у конструкцији са обликом Л/ОП уз израз *имати / немати појма*: *ми појма немамо о том; ел имаш појам*.

5. Предлог *по* уз Л/ОП у разним нијансама месног значења: *био по затвора; дол по врбака има; по селу светле лампе; леже радници по авлију; народ по сабори и вашари прича*.

6. Месно значење локативне конструкције са *по* (или ОП) у додиру са значењем инструментала просекутива, глагол кретања с предлогом *по*: *иде по путу / иде путем / ; ено га, разврћа се по ливаде*.

7. *По + Л/ОП* за означавање времена симултаности: *да крену по ладовиње; боље се ради по дану; не излази по лапавицу*.

8. Начинско значење има конструкција *по + Л/ОП* у конструкцијама типа *познати по (нечему)*: *познала сам га по оцу; време је ручку, види се по сунцу; овден шило по приатељсто; познала съм га по одење*.

9. *По + Л/ОП* у адноминалној служби са значењем критерија „на основу“: *до првога октобра по старем календару; они су род по бабу; био шустер по занимању; све једнаке по формату*.

10. *На + Л/ОП* у функцији месне одредбе: *била ракија на колима; наши су били на положају; све му поцепано на њему; оћу да будеш на оно место; ратио сам на Једрене*.

11. *На + Л/ОП* у функцији указивања на догађаје који обавезно имплицирају учешће неког скупа људи: *ми смо зајно били на робији; на свадбу ми је био*.

12. *На + Л/ОП* у функцији обележавања временских прилика у којима се остварује глаголски садржај: *стока да преноћи на кише; не сме само да буде на мраз*.

13. *На* + Л/ОП за означавање временских односа: *онда на крај(у) године.*

14. *На* + Л/ОП обележава однос глаголског процеса и средства којим се остварује, где би се уместо локативне конструкције могла употребити конструкција глаголског прилога садашњег са акузативом директног објекта: *д умесиш гибаницу на маслу и на меду / употребљавајући масло и мед; живи само на леба и воду / једући хлеб и пијући воду.*

15. *На* + Л/ОП у функцији начинске одредбе:

а) именице за обележавање дела тела у функцији средства употребљивог при извршењу глаголског процеса: *само он уме да иде на рукама; на колена и на лактови лезиси; носе оно на раме;*

б) именице које обележавају предмете помоћу којих, тиме што су на њима лоцирани, дата лица остварују дату радњу: *дошо кући на лађи; возим се на дрљачу;*

в) именице са значењем правог средства: *везе на машини / машинку.*

16. *На* + Л/ОП у случајевима идиоматизоване употребе: *све ми на памети куј ме покрао; на језику опасна била; била жсена на своје место.*

17. *На* + Л/ОП у адноминалној позицији: *попели се на таван на штали; затворили врата на кућу.*

18. *У* + Л/ОП са просторним значењем (место локационог карактера): *три године били у земуници; има тамо још чаше у орману; крв нема у мене; имаши ти леба у кућу.*

19. *У* + Л/ОП уз именице чији садржај није јасно димензиониран и које значе установе, школе, војне јединице и слично: *а ви сте били у четницима; кад су били у задруге; били у вишу школу; у једну смо чету.*

20. *У* + Л/ОП у функцији лимитативне допуне уз (1) глаголе који значе неко стање (*променити се, побледети*): *променила се у лицу; и (2) особинске придеве (*леп, црн, срећан, пун*): *није срећна у животу; пун је у образи.**

21. *У* + Л/ОП уз именице које означавају одређена стања, ситуације: *били смо у свађе; нај ми је у срцу милије; држи се у тајнос; остало ми у сећање.*

22. *У* + Л/ОП за изражавање временских релација:

а) у смислу „кад је X...“: *у септембру смо отишли; кад ме једном у веку послушала; долази трипут у годину;*

б) у смислу „док се догађало X...“: *у путу сам набавио; у лету је превртоше.*

23. *У* + Л/ОП у идиоматизованим формацијама које се употребљавају као фразеологизми: *у здрављу д отидну; нашли се у небрано грозђе.*

24. *У* + Л/ОП у функцији именичке одредбе: *шећер у главама; има три ектара у једном кругу; имам шећер у коцке.*

Општи падеж

1. *На* + ОП за изрицање посесије: *на мою сестру дете; кожив на Севду.*

2. *На* + ОП за казивање намене: *купил сам опњци на матер; скубем сено на овце.*

3. *На* + ОП за исказивање усмерености на објекат: *учим га на добро; много наклоњети на пиће; све ми вукло на го.*

4. *На* + ОП за ознаку „омогућивача кретања“: *вози се на воз; дођи на аутобус.*

5. *При* + ОП за обележавање лица као циља кретања: *идо при баба Цвету.*

6. *При* + ОП за означавање „разних људи исте врсте“: *ишли смо и при бабе и нема лек за њега.*

7. *При* + ОП за означавање припајања (= уз): *тури при средњи леб; седне при старца.*

8. *При* + ОП с функцијом предлога код: *била при децу; носимо га при попа.*

9. *Куде* + ОП у месном значењу: *дојдо ја куде њи; играју се онам куде задругу; куде Пантале има стан.*

10. *Куде* + ОП у временском значењу: *че кољемо свињу куде Гмигровдњн.*

11. *Прекај* + ОП у месном значењу: *не гази ми градину, него иди прекај крај.*

12. *Прекај* + ОП у временском значењу: *а вртају се јесени прекај Гмигровдњн.*

13. *Од* + ОП уместо акузативне синтагме с предлогом *о*, уз глаголе *истрљати, обрисати, чешати, разбити, треснути, ударити се*: *истрљај руће од пешћир; обриши се од презљачу; не чешај задњицу од коприве; разбиј му тестиче од главу; тресну га од зид; удари га од камен.*

14. *Од* + ОП уместо *с(а) + Г*: *паднал од коња* (уп. 38. питање у Предлозима).

15. *Од* + ОП уз глаголе говорења: *вреви од Марка* (уп. 39. питање у Предлозима).

16. *Из* + ОП са значењем *од + ОП*: *донеси ту молићву из попа; из браганца узо млеко*²⁶.

17. *Код* + ОП за означавање „разних људи исте врсте“: *ишли смо и код вражалице и па нема лек за њега.*

18. *У* + ОП за означавање „разних места исте врсте“: *у какве зевње све неје ситал.*

19. *По* + ОП с функцијом предлога *са* уз инструментал: *да узне децу по себе; узни ручак по себе*²⁷.

20. *По* + ОП уместо *за + И / иза + Г*: *све иде по њу.*

21. *Как* + ОП за казивање управљености кретања ка појму у општем падежу: *тера овце как планину; оде как Делиград.*

22. *Спром* + ОП за изражавање временских односа: *прасе се не рани спром Божич.*

²⁶ В. Вукадиновић, *Говор Црне Траве и Власине* [5, 319].

²⁷ М. Стевановић, *Ђаковачки говор* [43, 146].

СИНТАКСА ГЛАГОЛА

Инфинитив

1. Забележити све примере основних функција инфинитива:

а) део футурске конструкције: *ја ћу доћи; да ми ћеш певати*; б) део конструкције с глаголима и изразима непотпуног значења: *они морају радити; ко им може веровати; тешко је рећи; најлепше је било лежати*.

2. Забележити примере инфинитива у специјалним случајевима: у народним песмама, предањима, клишираним изразима.

3. Забележити могуће примере инфинитива са модалним значењима типа: *да се могло овако полетети; кога је молити, није га кудити*.

Презент

1. Употреба конструкције *да + презент*:

а) у творби футура (*ја ћу да му помогнем*);

б) као допуна глаголима непотпуног значења (*ако треба да плаћаш*);

в) у имепративним реченицама за изрицање захтева (*да га увагши*).

2. Безлична употреба 2. л. јд. презента: *колко год да имаш, све ти мало; трчиш, радиш, надаш се, а оно се нешто здеи и готово*.

3. Безлична употреба презента, односно уопштавање облика једног лица (обично 3. л. јд.) за више лица: *мож* — за сва лица, сем 1. л. јд.; *мож(е)* — за сва лица; *има, нема* — за сва лица у императивним реченицама; *мора* — за сва лица (*мора да радиш*).

4. Изостављање копуле у:

а) именском предикату (*криво му што си ту; уста ти велика*);

б) зависној реченици (*кад свегац, не идемо на посо*),

в) упитној реченици (*што ти гуша тако дебела; де му кожа*).

5. Да ли модалну употребу презента редовно одређује нека прилошка реч, каква временска одредница?

6. Обележавање футурске ситуације презентом имперфективних глагола: *вечерамо код тебе сутра вече; идем на сабор, па нек цркне*.

7. Исказивање императивности облицима презента у конструкцијама *да + се + презент* (обично за 3. л. јд. и мн.), са значењем „нека“: *он је стар, да му се опрости; данас је лепо учио, да му се купе цигеле*.

8. Употреба презента за обележавање пасива типа „то је писац који се данас највише чита“: *сече се колач; тамо се још оре оралицом*.

9. Перфективни презент у погодбеним реченицама: *ћу те убијем, ако те увагим; ако оздравеје, ћу дарујем доктура*.

10. Конструкција *да + презент глагола хтети + инфинитив/да + презент* са значењем реалне жељне реченице: *да оћеш прекинут; да оћеш да умукнеш*.

11. а) Да + је + инфинитив/да + презент у безличним реченицама (1) некатегорични предлог говорног лица: *да је поћи до Марка*; (2) жеља говорног лица коју би требало да изврши неодређено лице: *е да је (коме/човеку) слободно да се уиђе*.

б) Да ли постоји ова конструкција са субјектом у дативу и значењем „онога што говорно лице оцењује као пожељно за субјекат“: *да му је да га увати?*

12. Квалификативна употреба презента: *она лепо пева; како ко отвори врата, она скаче; њене се обале тамо проширују*.

13. а) Приповедачки презент перфективних глагола: *те, што ти причам, кренемо ми уз она брег*.

б) У којим се стиливима (вршилац радњи, сведок, причање по чувењу) најчешће среће?

14. а) Приповедачки презент имперфективних глагола: *седимо ми, кад он иде сав крвав*.

б) У којим се стиливима најчешће може срести?

15. Презент са да за исказивање жеље изражене кроз клетву или благослов: *да цркне мајка; да се здраво врату дома*.

16. Заступљеност гномског презента: *сит се гладнога не сећа*.

Аорист

1. Да ли се у синтаксичком индикативу аорист често употребљава при јављању, констатовању, или у питањима: *убодо се; трњ ми улезе; дођо и ја кр вас; поструже ли и(х) све?*

2. Аорист у синтаксичком релативу, тамо где је време прецизније означено прилогом или другом реченицом: *ја учер много трка; само што се наместише*.

3. Радње исказане аористом у следу, сукцесивне: *после се тако заболе и умре*.

4. Аорист од нских имперфективних глагола показује временски ограничену трајну радњу у прошлости: *ја му дава, а он неће; живува шесет године; лепо да спим, ваја се, не мог да заспим*.

5. Употреба аориста у саопштењима која се тичу говорног лица: *мене се сам по себе одби дуван; ја реко жене да дође*.

6. У дијалогу, на питање изречено обликом аориста, одговор је формулисан у аористу / перфекту.

7. У ком је лицу најобичнији аорист?

8. Има ли улогу доживљеност радње?

9. Аорист у зависним реченицама: *ноћаске да видиш шта ја усни; ја кад се ожени, он беше рођен*.

10. Аорист са значењем егзактног футура у кондиционалним реченицама: *пође он да има куд; сунце ли зађе, лепа девојка дома да је*.

11. Модални аорист у значењу упозорења на могућност неповољног догађаја који би требало спречити: *превре ти варевина, скини је*.

12. Да + не + аорист за исказивање иреалне прошле радње: *да онда не положи, не пројдо мајци више.*

13. Аорист „лексичког карактера“ (термин М. Пешикана) у примерима: *ја одох; липсах од глади; црках од жеђи.*

14. Гномска употреба аориста: *нико се не огреја на туђем огњишту.*

Имперфекат

1. Време обележено имперфектом, везано за тренутак реализације неке друге радње, обележава се неком временском одредницом: *тија дана пролазађију Немци толико да ми се чинило никад неће престат.*

2. Имперфекат не мора значити радњу која показује неки процес напредан са другом временском радњом, или било каквом познатом ситуацијом у прошлости: *по одласку Немаца, Милка се тресадијаше ки пруг.*

3. Примери у којима се имперфекат употребљава за неку радњу или стање чије је трајање прекинуто новом радњом: *николко година терамо адет, после га порасимо* (остависмо).

4. Моменат значења истицања дугог трајања радње код имперфекта није обавезан, па се неким другим језичким средством може изразити значење дуготрајности: *цели дан стружаву дасака.*

5. Да ли је доживљеност глаголске радње обавезни услов за употребу имперфекта, или се он може јавити и у наравици: *прича се да у нашем селу живљадијаше...?*

6. Има ли имперфекта перфективних глагола?

7. У којим се лицима најчешће употребљава имперфекат?

8. Да ли има употребе имперфекта од глагола *бити*:

а) у примерима са значењем „налазио се“ (*кад беше у Задружни дом*);

б) у примерима који значе претпоставку да је нека особа родом из неког места (*из Стубла мислим да беше Винка*)?

9. Да ли је фреквенција имперфекта од глагола *бити*, *хтеги*, *имати* и *немати* знатно већа од употребе имперфекта било којег другог глагола?

10. Имперфекатска конструкција *како му имаше* са значењем „како се зваше“²⁸.

11. Имперфекат са значењем садашњости, уз извесну модалну нијансу (жеља, намера): *лишљах до кума да му шитем товар жита.*

12. Имперфекат садашњости ограничен на поједине глаголе: *како се звадијаше твој огац; беше ли ти из Раваније; имадијаше ли ти мајку и оца; шта ти оно највише вољадидјаше да једеш; требадијаше ми твоја секира*²⁹.

²⁸ Д. Јовић, *Трстенички говор* [25, 145].

²⁹ Овакву ситуацију у вези са имперфектом бележи Д. Јовић у говорима око Врњачке Бање [24, 122—123].

13. Имперфекат од глагола *хтети* уноси елеменат жеље и сумње у извршење радње која је већ отпочела: *ћа мало у Бању; ћадијамо да оберемо ово мало муке.*

14. Примери квалификативног имперфекта: *пред нама се простираше непрегледна равница; како ти некад косађаше.*

15. Употреба имперфекта у гномама: *срамота спаваше, а мати јој не даваше.*

Перфекат

1. Употреба перфекта при јављању или констатацијама, када се ради о радњама које су се одиграле без присуства онога који их саопштава: *надули се очи ти, много си спаво; неће да је(де), он је јео код куће.*

2. Примери у којима се јавља перфекат и у саопштавању сопствених доживљаја:

а) радња са резултативном нијансом, садашње стање добијено ранијим извршењем радње (*ја сам ту њиву већ посејао*);

б) просто констатовање у садашњости факта реализације радње у прошлости (*ја сам цео дан орао, а ти овде једну кашу ниси могла да свариш*).

3. Да ли перфекту припада првенствено исказивање оних прошлих радњи које се нису одиграле пред очима говорног лица?

4. Које је најчешће заступљено лице од облика перфекта?

5. Перфекат у одричним реченицама без временске одредбе (*нисам се одморил*), или са њом (*од сабајле нисам јео леба*).

6. Перфекат у замеркама, пребацивањима, грдњи, свађи, без обзира на то да ли је говорно лице својим очима видело поступак због којег протестује: *ово си ти сашила, жено, ама га ниси порубила; ти си дошо касно, требало је раније да дођеш; још се неси диго.*

7. Перфекат глагола *имати* са значењем „замало“: *имао главу да сломи у ону јаругу.*

8. *да + перфекат*, у сложеној реченици, са значењем некатегоричног предлагања, често са извесном несигурношћу или колебањем: *да смо мало косили, а да оставило ово.*

9. Модална употреба перфекта са *да* у конструкцијама са прохибитивним значењем (с нијансом појачане забране): *одма да си дошо; да ниси казала никоме.*

10. Квалификативна употреба перфекта: *широки колски пут улазио је у брда.*

11. Гномски употребљен перфекат: *лаж чуо, лаж казујем.*

12. Употреба крњег перфекта у одговору који се ослања на питање у коме је облик помоћног глагола већ исказан.

13. Крњи перфекат са везником *ако* у значењу футура II: *ако ми га не платио — видећеш.*

14. Крњи перфекат глагола *буде* у конструкцији са *да* + *презент* употребљава се са значењем „требало је“: *било да се не обзрташ на тој куче; било да си човек купи, остаји, па да има кад му дојде човек у кућу*³⁰.

15. Пропуштање споне у перфекту уз *се*: *сетили се; она се разболела; врнуја се ја*.

16. Пропуштање споне у перфекту уз *не*: *она не чула; не ни даја; она га не убила; не се крија*.

17. Уз која се лица у перфекту најчешће пропушта спона?

Плусквамперфекат

1. Употреба плусквамперфекта без непосредне везе са другом радњом у прошлости: *лане се беше опивао*.

2. Да ли у дијалогу као синоним плусквамперфекту фунгира перфекат?

Фугур I

1. Када се и у којој мери појављује футурски облик без *да*: *куде ће идиш; паре ће се потикау; неће се женити; неће му каже*?

2. Употреба футура I за обележавање прошлости: *на три дана пре него ће побећи; она их је дуго посматрала, па ће и(х) тек одједном упита*.

3. Футур I којим се означавају радње што су се у прошлости вршиле по неком обичају, по навици, или по склоности, које су се више пута понављале: *свакога ће ко у његов дућан уђе љубазно да дочека*.

4. Приповедачка употреба футура I: *и решио је — он ће тада да дође...*

5. Гномска употреба футура I: *помешаш ли се с трице, праци ће те поједу*.

6. Квалификативна употреба футура: *од њега се неће откине што има у џеп /тврдица/*.

7. Означавање футуром најразноврснијих модуса:

а) заповести (*узећеш своје ствари, па отићи*);

б) жеље (*ако ћеш мене да слушаиш*);

в) намере (*узе шољу са којом ће да пије воду*);

г) концесије и воље (*мати му, баш ако ће и стара бити, излети испред*).

8. Футур у модалној употреби у клетвама и псовкама: *ће т се посерем на уста*.

Фугур II

1. Колико се често чује нормални облик футура II — *будем носио*?

2. Да ли се футур II може заменити обликом презента код свршених глагола: *кад донесем; ако можеш, дођи*?

3. Да ли се футур II може заменити нарочитим обликом презента неких несвршених глагола: *могнем, смеднем*?

³⁰ Н. Богдановић, *Говори Бучумла*... [4, 124].

4. Футур II несвршених глагола означава претпостављену радњу која претходи будућој радњи према којој се одређује: *ако буде дирао гуђе, нека ми не излази пред очи.*

Императив и његови облички еквиваленти

1. Друго лице императива у функцији трећег, у благословима и клетвама: *буди Бог с нама.*

2. Квалификативни императив за радње које су се у прошлости понављале по неком реду или обичају, које су се више пута вршиле по некој навици: *него како наиђи лето, она ти лепо набави огрев за зиму.*

3. Генерализована употреба императива: *само седни-стани, никад да се оправии; није то данас пљуни, сутра лијси.*

4. Употреба императива у молитвама, благословима и саветима: *боже, помогни; не чини никем зло.*

5. Конструкција *нема* + именица у функцији одричног императива: *нема срдња.*

6. а) Употреба *нека* — *некате* у значењу „престани(те)“: *нека, ђаволе, не галами; некате да чујемо.*

б) Да ли се у значењу строжег негативног императива *нека* употребљава уз именицу: *нека песма?*

7. а) Речца *де* у употреби појачајно уз императив, или за давање сагласности, пристанка за вршење неке радње: *Ел д идем тамо? — Де.*

б) Речца *де* иза облика *ела*, *ајде* са нијансом нерадо дате или изнуђене сагласности: *ајде де, кад ти је тољко запело.*

в) Реченице у којима се јавља каква реч за подстицање могу обухватати и прво лице: *де ја да отрсим слог; ајд га питамо; дај га пробудимо.*

8. а) Да ли се појављују прилошке речи са императивним наставком за 2. л. мн.: *полакоге; збогомге; тамоге се?*

б) Однос *ајдемо* : *ајдемоге.*

Партиципски облици

1. Глаголски прилог садашњи, напоредан са неком другом радњом у реченици, у служби је прилошке одредбе:

— за начин (*то се ради стаећи*);

— за узрок (*оћоравела сам плетеући*).

2. Има ли преласка глаголског прилога садашњег у неправу придеве: *теглећа стока?*

3. Глаголски прилог прошли одређује, не мењајући временски однос према радњи, и узрок под којим се нека радња врши: *осетивши да ће му позли...*

4. Облик глаголског прилога прошлог у придевској функцији: *бивши посланик није гласао.*

5. Субјекат не мора бити заједнички главном предикату и у функцији његове одредбе употребљеном глаголском прилогу, ако је субјекат неодређен и односи се на било које лице: *покрај фуруне седећи ништа се не добија.*

Функције глаголских придева

1. а) Радни глаголски придев у служби правог придева: *само шарене избледеле крпе; косе пожугеле од сунца.*

б) Да ли су имперфективни или перфективни, прелазни или непрелазни глаголи обичнији у овој служби?

2. Колико се често употребљава трпни придев и да ли се избегавају пасивне конструкције?

3. а) Да ли је за значење облика трпног придева у датом говору битнији моменат темпоралности, или моменат резултативности?

б) С претходним у вези, који глаголи, имперфективни или перфективни, прелазни или непрелазни претежу у градњи трпног придева?

4. а) Трпни глаголски придев у служби правог придева: *на изрованом друму; група расплакане жене.*

б) Трпни глаголски придев уместо радног придева у служби правог придева: *цркнута мачка.*

в) Да ли су имперфективни или перфективни, прелазни или непрелазни глаголи обичнији у овој служби?

Глаголски род и глаголски вид

1. Забележити све /диференцијалне према књижевном језику/ глаголе са *се*, без *се*, или и са *се* и без *се*.

2. *Радује ме / радујем се.*

3. *Манути (посо) / манути се.*

4. *Кукати / кукати кога.*

5. Како се чува категорија глаголског вида?

6. Колика је бројност двовидских глагола?

Глаголи непотпуног значења

1. Глаголи са допуном у виду експликативне реченице с презентом и везником *да*: *верујем да знате; воле да једу; знају да троше; мислиш ли да ућугиш; узо да поигам.*

2. Глаголи са допуном у виду експликативне реченице са везником *да* / без њега: *могу и да се сегим / не могу се све сећам; морам да работим / мора се живи некако; почну да једу / сљг се почеше мањују.*

3. Да ли се глагол *стићи* са значењем „дорости“ понаша као непотпун: *стигла да носи; стигла за удају?*

Глаголска реkcија

1. *Бити (= гући) у нешто / по нечему*

2. *Вечеравати нешто / нечега*
3. *Водити некога некоме / код некога*
4. *Возити се нечим / на нечему*
5. *Губити нешто / у нечему: губити тежину / у тежини / на тежини*
6. *Давати нешто / нечега некоме*
7. *Договарати се са неким о нечему / за нешто*
8. *Додавати нешто / нечега нечему / у нешто*
9. *Дознавати нешто о некоме, нечему / за некога, нешто*
10. *Држати некога, нешто неким, некаквим / за некога, за нешто*
11. *Завијати се у нешто / нечим*
12. *Завршавати нешто / са нечим*
13. *Замолити нешто / нечега од некога*
14. *Заслужити нешто / нечега*
15. *Загрозити нешто / нечега од некога*
16. *Избегавати нешто / нечему*
17. *Изводити нешто некоме / пред неким*
18. *Извољевати нешто / нечега*
19. *Имати нешто / нечега*
20. *Кажњавати некога за нешто / због нечега*
21. *Крити нешто некоме / пред неким / од некога*
22. *Набављати нешто / нечега*
23. *Настављати нешто / са нечим*
24. *Научити некога нешто / нечему*
25. *Недостајати некоме, нечему нешто / нечега*
26. *Нудити некога нечим / некоме нешто*
27. *Одлучивати нешто / о нечему*
28. *Окретати нешто / нечим (кола / колима)*
29. *Отимати нешто некоме / од некога*
30. *Пити нешто / нечега*
31. *Позајмљивати нешто / нечега некоме*
32. *Покушавати нешто / са нечим*
33. *Послати нешто / нечега некоме*
34. *Правити некога некаквим / нешто од некога / некога на нешто*
35. *Правити се неко / неким, некакав / некаквим*
36. *Представљати се за некога / као неко*
37. *Прекидати нешто / са нечим*
38. *Прелазити нешто / преко нечега*

39. Пробудити нешто код некога / у некоме
40. Проглашавати некога, нешто неким, некаквим / за некога, некаквог
41. Продужавати нешто / са нечим
42. Рачунати на некога, на нешто / са неким, са нечим
43. Рецитовати нешто некоме / пред неким
44. Ручавати нешто / нечега
45. Сакупљати нешто / нечега
46. Свирати у нешто / на нешто / на нечему
47. Свишавати нешто / са нечим
48. Скидати нешто некоме / нешто са некога
49. Склањати некога, нешто од некога / некоме / пред неким
50. Скупљати нешто / нечега
51. Слати нешто / нечега некоме
52. Служити нешто некоме / нечим некога
53. Слушати нешто о некоме / за некога
54. Стављати нешто / нечега некамо
55. Трести нешто / нечим
56. Ударати нешто / нечим у, о нешто
57. Узајмљивати нешто / нечега некоме / од некога
58. Узимати нешто / нечега
некога, нешто некоме / од некога
59. Звоне ми уши / звони ми у ушима
60. Украсти нешто некоме / од некога
61. Управљати се нечим / по нечему / према нечему
62. Учити некога нешто / нечему
63. Хвалити некога, нешто некоме / код некога / пред неким
64. Коле / код кога — враћати се, доводити, одводити, односити
65. Нешто, некога некоме / за некога — брати, возити, градити, грејати, загревати, изабирати, изграђивати, измишљати, израђивати, испећи, испразњавати, испржити, кувати, куповати, млети, набављати, направити, налазити, нацртати, носити, одвајати, одређивати, оснивати, плаћати, плести, посадити, посејати, послати, правити, преносити, пржити, припремати, приређивати, радити, саградити, садити, сакупљати, сачувати, сашити, сачињавати, сејати, скувати, снимати, стављати, стварати, стицати, сушити, уговарати, уловити, урадити, уређивати, чувати, шити, штедети
66. Забележити све примере са зависном реченицом типа: *спречавати некога у одласку / спречавати некога да оде.*

СИНТАКСА РЕЧЕНИЦЕ

Реченица

1. Конструкције *sine verbo finito*: *Минералну воду! За мном! Пожар!*
2. Искази којима се идентификује природна појава, без глаголског облика: *напољу снег; цео дан киша.*
3. Да ли се реченице са логичким субјектом могу реализовати и са помоћним глаголом и без њега: *жал ме је за њега / жал ме за њега?*
4. Имперсонална реченица типа *позвало га у војску*:
 - а) тип са одсуством лексичке идентификације агенса (*осудило га*);
 - б) тип са идентификацијом агенса у форми номинатива (*ћело мене туј убит Турци*)³¹, генитив + *од*, инструментал (*убило громом*).
5. Стање настало као последица активности природних сила или неке болести исказује се глаголским предикатом чији је радни придев у средњем роду: *убило га* (град њиву); *све га сматило* (град); *испило га* (болест); *све му испуцало уста* (грозница).
6. Намерне реченице типа *дошо да би научио / дошо да научи.*
7. а) Могућност коришћења посебних знакова емоције у узвичним реченицама, узвика типа у *бре, јао, глеј.*
- б) Маркираност места узвика.
8. Питање инверзије реченице: *кд сам ти река, зашто неси добро пазија.*
9. Забележити примере елиптичности у приповедању догађаја и доживљаја.

Егзистенцијалне реченице

1. *Бити* = „имати“ уз године старости у примерима: *кад сам била осамнаес године*³².
2. Замена имперфективног *будем* презентом глагола *јесам*³³:
 - а) у зависним експликативним и консекутивним реченицама *Иди се обуци да ниси голишава; сви треба на њиву да су!*
 - б) у футуру и релативском презенту, у значењу предбудућег времена *Ија не да сам овде пре подне; ја ћем да сам на гувну; догодине ко сам жив...!*
 - в) у жељним, допусним и њима сродним реченицама *Ида си жива и здрава; нека ви је живо и здраво!*

³¹ Овај тип имперсоналне реченице дефинише Д. Петровић, *Један модел имперсоналне реченице...* [32, 367] и даје три примера из говора Змијања. У књижевном делу *Аризани* [16] постоји на 181. страни реченица *доста се рагувало и стезало капи*. У прегледаној стручној литератури која се бави говорима ове дијалекатске зоне, а ни у књижевним делима писаним у дијалекту, нисам пронашла ниједан пример овог типа имперсоналне реченице.

³² Н. Богдано-чић, *Говор Алексиначког Поморавља* [3, 252].

³³ Огроман је број примера овакве замене у књижевним делима писаним у дијалекту. Примера са имперфективним *будем* готово да и нема.

Упитне реченице

1. Образовање са *да ли* + глаголски облик: *да ли си ти блесав; да ли овроше; да л си шунтав.*
2. Образовање са *јеси (ли)* + глаголски облик: *јеси (ли) стигла.*
3. Образовање *је ли* на почетку упитне реченице, и у говорима који не познају образовање *јеси ли* за друго лице: *је л имало млеко; је л тешко; је л се не сваџал.*
4. Да ли се као упитна реч користи *ел(и)*: *ел си дошо?*
5. Образовање са *ел* + *ако* + глаголски облик: *ел ако да дођем.*
6. Образовање са *ако* + *ли* + глаголски облик: *ако ли да легнем; ако ли сам га продал.*
7. Да ли се може самостално *ли* употребити као упитна реч: *па ли ти причам; бабо, ли сам ја твој унук*³⁴.
8. Да ли се као упитна реч користи *нел(и)* и кад је питање негативно, и кад је позитивно: *нели не пристајеш; нели га закопаше; нел иска да му кажем?*
9. Образовање са глаголским обликом и речцом *ли* на почетку реченице: *окопали ли сте; спавну ли малко; видел ли си га.*
10. а) Образовање са футурском енклитиком *ће / че* (за сва лица) на почетку реченице: *ће се врнеш; ће иду.*
- б) Образовање са футурском енклитиком и упитним *ли*: *че работамо ли; ће ли сврнемо до њега.*
11. а) Образовање са *сам, си* + глаголски облик: *си стиго* (← *јеси ли*); *сам дошла на време.*
- б) Образовање са глаголском енклитиком и упитним *ли*: *си л га срео.*
12. Конструкција за *де* + глагол кретања (= *куда* + глагол кретања): *за де пугујеш.*
13. Да ли зависно-упитне реченице могу бити и са негацијом, и без ње, а да исто значе: *за сво време си причамо оче ли да дојду / нече ли да дојду?*
14. Упитна реченица с негацијом за означавање ублажене упитности:
 - а) уз очекивање управо позитивног одговора (*нећеш ли да дођеш до нас*);
 - б) уз скретање пажње на то да је садржина стварности управо обрнута од садржаја реченице (*није ли то мало друкше било; несам ли ти казаа*).
15. Упитна кондиционална реченица: *би л ми дао; би л ми продали оно парче испод куће.*
16. Упитна реченица са узвичним карактером, кад се њоме изражава:
 - а) прекор у циљу подстицања (*ајде, што стојиш*);
 - б) упозорење (*видиш ли, ће погинеш*);

³⁴ Љ. Ћирић, *Говор Лужнице* [45, 109]. Питање *ли га знајеш* налази се у *Пословицама и поређењима у пиротском говору* [13, 134].

- в) изненађујење (*како си то могло да урадиш*);
- г) сажаљење (*зашто ли се мучиш оvolко*);
- д) неодобравање (*како да идем, кад не могу*).

Императивне реченице

1. а) Конструкција *има + (да) + презент* у императивној функцији: *има (да) се скинеш доле, ел ћу те све убијем*.

б) Забрана изречена конструкцијом *нема + да + презент*: *нема да идеш јутре код њо³⁵*.

2. Конструкција *мора + (да) + презент* у императивном значењу: *мора да се смирите; мора га бијем*.

3. Конструкција *дај + (да) + презент* за изрицање нешто блаже императивности, решености да се нешто изврши: *дај да седнем мало; дај се позову стари људи*.

4. Обезличени императив *чекај / чек / че* у конструкцији са *да + презент* служи за изрицање различитих видова императивности: *чекај да нешто погледам (намера); чекај да ти уврнем шију (претња)*.

5. Употреба конструкције са појачајним императивом *иди(те) + императивни глагол*: *иди му помогни; ите се напијте*; а тако и *оди ми кажси*.

6. *Ајде / ајдемо / ајдете* самостално и у конструкцији са *да + презент*: *ајде за Прокупље; ајдемо си ми на време; ајде да носим; ајдете да радите нешто*.

7. а) Конструкција *де(де) + да + презент* за изрицање подстицања у императивним реченицама: *де(де) да ми кренемо*.

б) У истој функцији конструкција *де(де) + императив*: *де(де) се подигни*.

Дезидеративне реченице

1. Конструкција *би + (си) + радни придев глаголски*: *ми би ручали; децава би си легла*.

2. Конструкција *би + објекат у акузативу*: *ја би једно пиво*.

3. Жеља изражена обликом презента одговарајућег глагола и императивном речцом: *нека ти се нађе*.

Пасивне реченице

1. Колика је фреквенција пасивне конструкције са *се* као еквивалента пасива: *вино што смо јучер добили, све се попи?*

Понављање реченичних делова

1. Понављање истог синтаксичког сегмента који може бити:

а) номинално исти (*и одакле све чезним, чезним*);

³⁵Ове конструкције веома су честе у књижевним делима писаним косовско-ресавским и призренско-тимочким дијалектом: *има да сачекаш одговор* [16, 12]; *те борбе се нема ни спомињу више* [16, 68]; *има да се сакријеш* [28, 15]; *ништа нема да се бринеш* [28, 95].

б) функционално исти, а значењски синонимичан или близак (*не јем ни месо, ни леба*);

в) комбинација обеју претходно описаних могућности (*кажем му, и прегим, прегим — ништа*).

2. Кад се неки сегмент (глагол нпр.) понавља више пута, енклитика се може јавити једном / више пута.

РЕД РЕЧИ

1. Избијање заменичке енклитике или повратног *се* испред глагола у конструкцијама у којима је пропуштена свеза *да*: *да ли га могу најдем; ја му почнем причам; па се почела качи; ја се па не могу опоменем*.

2. Употреба глаголске енклитике испред другог члана заједнице: *ја и смо Божја ишли*³⁶.

3. Положај енклитике везане за императив *иди* у споредним реченицама: *ите се умлијте / ите умлијте се; иди је вежи / иди вежи је*.

4. Утврдити положај заменичке енклитике у посесивном дативу.

5. Забележити ред речи приликом удвајања заменица: *да га пронађеш њега / да пробаиш да га њега ти увагиш*.

6. Положај упитне заменице одн. прилога (заједно с енклитикама) на крају упитне реченице: *отац му де је; продавница ди ви је*.

7. Појава упитне речце *ли* иза било ког реченичног дела на коме је комуникативни акценат, а када тежиште питања није на глаголу: *у лојзе ли је отишла баба; данас ли је петак*.

8. Положај речце *ли* у односу на глаголску енклитику *ће*:

а) непосредно уз њу (*ће ли дођете*);

б) иза глагола (*ће можете ли да ме повезете*).

9. Уобичајеност поретка *именица + атрибут*: *сечемо му уво накрвљено; јагње големо сам му продаа*.

10. Композиција код именице са два атрибута, у којој се један од атрибута поставља иза именице: *мушке чарапе штикуване*.

11. Разбијање синтагме од две именице везане јединством значења уметањем каквог глаголског елемента: *кигу баца цвеће; метрови натурана дрва*.

12. Раздвајање прилога од глагола уметањем какве именице: *волимо погачу много; такво обичај било*.

13. Интерполирање објекта, када је енклитички облик личне заменице између атрибута и именице: *цео га дан нема; лепи је бог убио*.

14. Има ли одвајања суперлативне морфеме *нај*, односно *по*: *нај је лепши девојка у село; нај се сечам; по је млада била*.

³⁶ Овај пример чула сам осамдесетих година у Параћину од информатора који је као млад у град доселио из оближњег села Доње Мутнице.

15. Негација долази / не долази на прво место у примерима типа *ни за шта / за ништа*.

КОНГРУЕНЦИЈА

1. Облик предиката уз именицу природно мушког рода на *а*: *дошли / дошле мираџије да ни деле имање*.

2. Предикат у женском / мушком роду кад се у функцији субјекта налази именица женског рода: *биле смо дванајс невесте у цркву / били смо дванајс невесте у ту цркву*.

3. Облик придева и заменице, атрибутивно употребљених, уз именицу што значи мноштво: *сирова дрва / сирови дрва; моја деца / моји деца*.

4. Дистрибутивни сингулар / плурал у примерима типа: *стари људи носе капу / капе на глави; и тако су они отишли кући / кућама*.

5. Који је падежни облик у употреби кад је именица *pluralia tantum* употребљена уз збирни број: *трое маказа / трое маказе*.

6. Предикат уз заменицу *сваки*, употребљену са значењем „сви“, има облик множине: *свака Призренка гу знав*³⁷.

7. Да ли постоје примери типа: *Марко са сином су пошли да косе ливаду*.

8. У реченицама којима се изриче какво омаловажавање, предмет омаловажавања (особа) изриче се заменицом у средњем роду: *оно се нада да ће га приме* (ради се о мушкарцу); *овој ће ми приговара* (жена).

МОДАЛНОСТ И МОДАЛНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ

1. Модалне структуре чије је организовање регулисано обавештеношћу говорног лица о објективној чињеници и његовом спремношћу да се о њој директно изјасни:

а) допуна фактивног предиката (афирмативно и негирано употребљеног): *он зна да се...; он зна да ли се...; он не зна да се...; он не зна да ли се...;*

б) глаголско време као регулатор фактивног модалитета реченице: *нисам знао да се...; ја не знам да се...*

2. Језички показатељи објективне (онтолошке) модалности која добија свој израз на нивоу синтаксичког рашчлањавања реченице:

а) глаголски начин (*да је дошо синоћ, могли смо да завршимо поса*);

б) модални глаголи (*моћи, требати*) и речи типа *заиста, могуће, неопходно*;

в) комбинација претходна два типа (*да је дошо, ја би му, вероватно, реко*).

3. Радни придев глагола *бити* везан са инфинитивом, за означавање иреалног кондиционала са нијансом неостварене потребе: *била понети шта ти треба*.

³⁷ М. Стевановић, *Ђаковачки говор* [43, 151].

4. Означавање жеље самим обликом глагола *бити* без радног придева: *и ми би телетину*.

ОСТВАРИВАЊЕ КОМПАРАЦИЈЕ НА СИНТАКСИЧКОМ ПЛАНУ

1. Изражавање једнакости поредбеним речцама *к/а/о* и *како* уз поредбени појам у акузативу: *рекла једна теква шашава ко мен; ко тебе несуд толко паметни; удовац си, па кој ће како теб*³⁸.

2. Изражавање једнакости поредбеном речцом *колко* уз номинатив / акузатив: *јунак колко ти; колко тебе је висок*³⁹.

3. Исказивање поређења речцом *по* уз прилоге на *-ски*: *говоримо по нашики; терај по сељачки*.

4. Изражавање једнакости уз помоћ придева *исти*: *он је исти тагко*.

5. Једнакост изражена конструкцијом *с + зависни падежни облик* (уместо конструкције *као + номинатив*): *он је с моном у висину; по године је с моу ћерку; ћерка ми је с Вукицу (истог узраста)*⁴⁰.

6. Конструкција *(с)према + датив/општи падежни облик*: *треба да тражи према себи прилику; газда спрема газду*.

СИНТАКСИЧКО НЕГИРАЊЕ КАО СРЕДСТВО ИЗРАЖАВАЊА КОМУНИКАТИВНЕ ЗАМИСЛИ

1. а) Употреба одричне честице — *ни* и *ниги* ради интензификације и повишавања емоционалности исказа.

б) Какав је однос облика *ни* и *ниги*?

2. а) Употреба одричне заменице *ниједан* и заменичких прилога *ниједном, ниједанпут* ради интензивирања негирања: *није се чуо ниједан звук*.

б) Понављање заменичког придева *једини* ради повишавања интензитета исказа: *није се чуо ниједан једини звук*.

3. Јављање потврдног и одричног глагола уз *док* без измене реченичног значења: *почекај док сви дојду; има да седши док ти не дојде мати*.

4. У темпоралним реченицама са *док(ле)* употреба / изостављање негативне речце *не*: *док изиђе сунце; све док не умрем*.

5. Забележити изразе, устаљене фразе за неслагање: *како па да не; да не би било тека; пази да не буде така*.

6. Забележити могуће функције акцентованог *не*:

а) у императивним конструкцијама (*не се секирај*);

³⁸ Ови и бројни њима слични примери налазе се у *Ивковој слави* С. Сремца [38] и у дијалекатским збиркама фразеологизама Д. Златковића [13—15].

³⁹ Примере са акузативом бележи А. Белић у *Дијалектима источне и јужне Србије* [2, 627].

⁴⁰ Н. Богдановић, *Говор Алексиначког Поморавља* [3, 261].

- б) у упитним реченицама (*не ли сте видели Слободана*);
 - в) уз 3. л. јд. глаголских облика (*не ти много тражи*);
 - г) као опозиција садржини друге реченице у истом скупу (*не ти да имаш, а он да трпи*);
 - д) узвичног карактера, као директна негација (*Дођи, узни га. — Не!*);
 - ђ) као окрњен облик *неће* (*ако ти не да дођу...*).
7. Забележити типове одрицања изречених конструкцијама с негацијом *ни*:
- а) предиката (*није се ни окренула*);
 - б) субјекта (*није дошла ни Вукица, ни Аца*);
 - в) атрибута (*носили смо ни вежсено, ни шарено*);
 - г) објекта (*не чувамо ни свиње, ни краве, но само овце*);
 - д) прилошке одредбе (*тако ми ни ладно, ни топло*).

УМЕТАЊЕ РЕЧИ, ИЗРАЗА И РЕЧЕНИЦА

1. Издвојити примере уметнутих реченица. Да ли је њихова употреба шира у приповедању, или у дијалогу?
2. Уметање израза за скретање пажње саговорнику и његово везивање за ток причања: *бре; мори; знаш; разумеш; сине*.
3. Уметање израза за уверавање: *богали; дакле; готово*.
4. Уметање, ради уверавања, израза у облику клетве, заклетве или преклињања: *куку мене; жив ми ти*.
5. Уметање израза који казују да ће бити наведене нечије (може и говорникове) речи: *каже; вели*.
6. Уметање израза за извесно ограничење, извињење или сажалење: *знаш како; како да ти кажем; да опрошћавате*.
7. Уметање израза за боље одсликавање неке радње (по трајању, месту, начину): *на горе; на там; ово-ли; иди ми, дођи ми*.

СКРАЋЕНИЦЕ

- Н номинатив
- Г генитив
- Д датив
- А акузатив
- В вокатив
- И инструментал
- Л локатив
- ОП општи падеж

м. (у)место
 л. лице
 јд. једнина
 мн. множина
 м мушки род
 ж женски род
 с средњи род
 пф. перфективни
 импф. имперфективни
 СДЗБ Српски дијалектолошки зборник
 ЗФЛ Зборник за филологију и лингвистику
 ЈФ Јужнословенски филолог
 ГФФ Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду
 ППЈ Прилози проучавању језика
 НСС[ВД] Научни састанак слависта у Вукове дане
 Међународни славистички центар
 АФФ Анали Филолошког факултета у Београду

ЛИТЕРАТУРА

- Алексић, Р. и Вукомановић, С. *Основне особине александровачког и брусског говора*. — АФФ, Београд, св. 6, 1966, 291—319.
- Белић, А. *Дијалекти источне и јужне Србије*. — СДЗБ I, 1905.
- Богдановић, Н. *Говор Алексиначког Поморавља*. — СДЗБ XXXIII, 1987, 7—302.
- Богдановић, Н. *Говори Бучума и Белог Потока*. — СДЗБ XXV, 1979.
- Вукадиновић, В. *Говор Црне Траве и Власне* (рукопис докторске тезе).
- Грковић, М. *Неке особине говора села Лукова*. — ППЈ, Нови Сад, књ. 4, 1968, 121—133.
- Грковић, М. *Употреба падежа у чумићком говору*. — ППЈ, Нови Сад, књ. 4, 1968, 133—161.
- Динић, Ј. *Додатак речнику тилочког говора*. — СДЗБ XXXVI, 1990, 381—423.
- Динић, Ј. *Речник тилочког говора*. — СДЗБ XXXIV, 1988, 7—337.
- Елезовић, Г. *Извештај са дијалектолошког путовања од Вучитрна до Пећи*. — СДЗБ II, 1911, 464—473.
- Елезовић, Г. *Речник косовско-метохишког дијалекта*. — СДЗБ IV (св. I), 1932, књ. VI (св. II), 1935.
- Живковић, Н. *Речник пиротског говора*. — Пирот, 1987.
- Златковић, Д. *Пословице и поређења у пиротском говору*. — СДЗБ XXXIV, 1988.
- Златковић, Д. *Фразеологија страха и наде у пиротском говору*. — СДЗБ, XXXV, 1989, 175—457.
- Златковић, Д. *Фразеологија омаловажавања у пиротском говору*. — СДЗБ, XXXVI, 1990, 423—740.
- Ивановић, И. *Аризани*. — Београд, 1987².
- Ивић, М. *Диференцијалне синтаксичке особине у словенском језичком свегу*. — ГФФ, Нови Сад, књ. V, 1960, 49—74.
- Ивић, М. *Значења српскохрватског инструментала и његов развој (синтаксичко-семантичка студија)*. — Посебна издања САНУ, Београд, Институт за српски језик, књ. ССХХVII, књ. 2, 1954.
- Ивић, М. *Квезтионар за употребу падежа у савременом српскохрватском књижевном језику*. — ЗФЛ, Нови Сад, књ. XIV/1, 1971, 159—171.

- Ивић, М. *Репертоар синтаксичке проблематике у српскохрватским дијалектима*. — ЗФЛ, Нови Сад, књ. VI, 1963, 13—31.
- Ивић, П. *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречеје*. — Нови Сад, 1985².
- Ивић, П. *О говору Галипољских Срба*. — Београд, 1958.
- Ивић, П. *Систем значења основних претериталних времена у говору Галипољских Срба*. — ЈФ, Београд, књ. ХХ/1—4, 1953—1954, 228—262.
- Јовић, Д. *О имперфекту у говорима околине Врњачке Бање*. — ЗФЛ, Нови Сад, књ. II, 1959, 114—133.
- Јовић, Д. *Трстенички говор*. — СДЗБ XVII, 1968, 1—241.
- Марковић, М. *Речник народног говора у Црној Реци*. — СДЗБ XXXII, 1986, 243—500.
- Митровић, Б. *Речник лесковачког говора*. — Лесковац, 1984.
- Михаиловић, Д. *Петријин венац*. — Београд, 1990.
- Михајловић, Ј. С. *Лесковачки говор*. — Лесковац, 1977.
- Павловић, М. *Говор Јањева*. — Нови Сад, 1970.
- Павловић, М. *Говор Сретечке Жупе*. — СДЗБ VIII, 1939, 213—218.
- Петровић, Д. *Један модел имперсоналне реченице у српскохрватским дијалектима*. — НСС[ВД], Београд — Нови Сад, књ. 7, 1977, 365—369.
- Петровић, В. и Дудић, К. *Речник глагола са граматичким и лексичким допунама*. — Београд — Нови Сад, 1989.
- Пецо, А. и Милановић, Б. *Ресавски говор*. — СДЗБ XVII, 1968, 241—367.
- Радић, П. *Цртце о говору села Мрче у куришумијском крају*. — СДЗБ XXXVI, 1990, 1—75.
- Ракић-Милојковић, С. *Дијалекатски текстови из околине Параћина*. — ППЈ, Нови Сад, књ. 21, 1985, 165—170.
- Ракић-Милојковић, С. *Проблем генитива у говору Доње Мутнице (код Параћина)*. — Зборник са скупа *Говори призренско-тимочке зоне и суседних дијалеката*, Ниш, 1992 (у штампи).
- Симић, Р. *Синтакса левачког говора I. Употреба падежних облика*. — СДЗБ XXVI, 1980, 1—146.
- Сремац, С. *Ивова слава*. — Нови Сад — Београд, 1960.
- Станковић, Б. *Коштана*. — Сарајево, 1966.
- Станојевић, М. *Прилози речнику тимочног говора*. — СДЗБ III, 1927, 179—194.
- Станојевић, М. *Севернотимочки дијалекат*. — СДЗБ II, 1911, 360—464.
- Стевановић, М. *Ђаковачки говор*. — СДЗБ XI, 1950, 2—151.
- Стевановић, М. *Савремени српскохрватски језик, II. Синтакса*. — Београд, 1979³.
- Ђурић, Јб. *Говор Лужнице*. — СДЗБ XXIX, 1983, 7—119.